

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК: ТДУ 809.155.0

ББК: ТБ 81.2 (2Т)

3 - 35

ЗАРИПОВ АЛИШЕР НАҶМУДИНОВИЧ

**ПАЖУҶИШИ ВОЖАГОНӢ-МАӢНОӢ ВА СОХТОРИИ
ИСТИЛОҶОТИ ОСОРХОНАШИНОСӢ
ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси
10. 02. 01 – Забони тоҷикӣ

Душанбе – 2022

Диссертатсия дар кафедраҳои филологияи араб ва таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Сайфиддин Назарзода** – доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ, мудирӣ шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муқарризони расмӣ: **Шокиров Туғрал Сирочович** – доктори илми филология, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – номзади илми филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муассисаи тақриздиханда: Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Ҳимояи диссертатсия рӯзи «08» декабри соли 2022, соати 13⁰⁰ дар чаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA–021 и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бо нишони ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10, ошонаи 1, толори Ш. Ҳусейнзода баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 ва тавассути сомонаи расми www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат фиристода шуд «___» _____ соли 2022

Котиби илмии шурои диссертатсионӣ, доктори илми филология, профессор

Чӯраева М.Р.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Забони тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои мебошад, ки дар дарозии таърих бо вучуди он ҳама бархӯрд бо забонҳои қадимтарину пешрафтаи дунё асолати худро нигоҳ доштааст. Албатта, ин далели тавоноии бунёдии ин шоҳаи забони ориёӣ аз даврони бостон то имрӯз мебошад. Аз замони пайдоиши худ забони тоҷикӣ ба ғайр аз назму наср дар заминаҳои илму фан, фалсафаву адаб, мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ғайраҳои идориву ҳуқуқӣ ба қарор рафтааст. Гувоҳи ин даъво китобҳо ва таълифоти фаровонест, ки дар ҳар яки ин риштаҳо навишта шуда, то имрӯз ба ҷо мондаанд. Дар иртибот ба ин яке аз мавзӯҳои муҳими ташаккули вожагони забон дар ҳар давраи таърихӣ масъалаҳои истилоҳот дар маҷмӯъ ва махсусан, истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ба шумор мераванд.

Истилоҳшиносӣ ба омӯзиши вожагони махсус ва мафҳумҳои соҳаҳои муайяни илм машғул аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар ҷамъомади тантанавӣ бахшида ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин таъкид намуданд: «Дар замони пешрафти бисолиқии илму техника таҳияи истилоҳ ё истилоҳсозӣ ба сифати омили тавонбахши забон дар ҷомеаи мо аҳаммияти мубрам пайдо кардааст. Ба вучуд овардани забони илм ба таҳияву танзими истилоҳоти соҳаҳои мухталифи илм ва то ҳадди забони меъёр тақдир сайқал додани он ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки барои тавсеаи доираи калимасозии мавзӯӣ, аз қабилҳои истилоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра аз имкониятҳои забони модарӣ ҳамаҷониба истифода карда шавад»¹.

Таҳлил ва омӯзиши ҳамаҷонибаи вожагон ва истилоҳоти забони тоҷикӣ бо таваҷҷуҳ ба масоили ғайриҷузъӣ, бояд ба таври кофӣ аз ҷониби мутахассисони соҳа мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиш қарор гирад.

Истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ҳамчун як қисми таркибии истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз ҷумлаи он масоили махсус мешаванд, ки то кунун таваҷҷуҳи муҳаққиқону пажӯҳишгаронро ба таври бояду шояд ба худ ҷалб накардааст. Албатта, чи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чи берун аз он як қатор таълифоте оид ба самтҳои гуногуни ғайриҷузъӣ осорхонаҳо (фондӣ, намоишӣ (экспозитсионӣ), оммавӣ-маърифатӣ (экскурсионӣ), ҳуҷҷатнигорӣ, маҷмуабандӣ (коллексиякунонӣ) ва ғайра) ба таъбир расидааст, ки умдатан ҷанбаи илмӣ-оммавӣ доранд. Аммо аз нигоҳи забонӣ мавриди таҳлил қарор додани истилоҳоти осорхонашиносӣ то ҷое аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Бинобар ин, аз нигоҳи забоншиносӣ мавриди таҳқиқ ва таҳлили сохторӣ ва маъноӣ қарор гирифтани истилоҳоти осорхонашиносӣ хеле муҳим ва мубрам ба назар мерасад, ки ин навоари пажӯҳиши илмиро нишон медиҳад.

¹ Раҳмон Эмомалӣ. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Садои мардум. – 2019. – 5 октябр.

Истилоҳоти осорхонашиносӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими забоншиносии тоҷик бар мабной дастовардҳои вожашиносӣ ва истилоҳшиносии муосир ба риштаи таҳқиқ кашида шуда, барои равшан намудани бисёре аз чанбаҳои фарҳанги миллии тоҷикон ва рушди масъалаҳои осорхонашиносӣ дар Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Фаъолияти гуногунҷабҳаи осорхонаҳо ва осорхонашиносии тоҷик ҷузъи таркибии мероси фарҳангии миллати куҳанбунёди тоҷик маҳсуб меёбад. Пайдоишу тараққиёти осорхонаҳо ба талаботи инкишофи ҷомеа вобастагии зич дошта, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва омӯзиши объектҳои табиат ва ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар ҷомеа ногузиранд. Ашёи гуногуни арзишманде, ки дар тули асрҳо ҷамъоварӣ мешаванд, маҳз дар осорхонаҳо ҳифзу нигоҳдорӣ мегарданд. Осорхонаҳо чун тақозои замони баҳри таблиғи ташвиқи мероси таърихӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, қонёи гардонидани талаботи маънавӣ ва зебошиносии кишрҳои гуногуни ҷомеа, дарки олами нафосат ва рангорангии фарҳанги моддӣ ва маънавии халқ пайдо шудаанд. Табиист, ки ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва омӯзиши ёдгориҳои табиатро инсон аз замони қадим шуруъ карда буд, аммо ин раванд дар асрҳои баъдӣ боис гардид, ки осорхонаҳо таъсис ёбанд ва айни замон дар маркази диққати инсоният қарор дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзишу пажӯҳиши илми осорхонашиносӣ танҳо аз охири солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юми асри XX дар замони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ оғоз гардида, осорхонаҳо ба муассисаҳои давлатӣ табдил гардиданд. Таҳқиқи илмии самтҳои гуногуни фаъолияти осорхонаҳо аз ҷониби олимони рус Т.Ю. Юренева, О.Р. Василева, Т.В. Галкина, Н.И. Рубан, А.В. Ануфриев, Н.А. Томилов, Л.М. Шляхтина, Н.В. Кузина, Н.В. Мягтина, Е.В. Вазова мавриди баррасӣ қарор гирифта, баъдан дар асару мақолаҳои олимони тоҷик Г.З. Нуров, А.Қ. Шарипов, Ф. Шарифзода, З.С. Иброҳимов, С.Ш. Марофиев, Ҷ. Ҳомидов ва дигарон идома пайдо кард.

Соли 2010 аз ҷониби ходимони илмии Муассисаи давлатии Осорхонаи ҷумҳуриявии таърихию кишваршиносии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии шаҳри Панҷакент нахустфарҳанг дар соҳаи осорхонашиносӣ бо номи «Фарҳанги истилоҳоти осорхонашиносӣ (русӣ-тоҷикӣ)» ба таъсис расид, ки он беш аз 1000 вожа ва истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро дар бар мегирад¹.

Гарчанде дар фарҳанги мазкур баъзе камбудии соҳавӣ дида мешавад, вале такмили минбаъдаи он барои таҳияи фарҳанги тафсирии осорхонашиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи хубе хоҳад гузошт.

Инчунин, як гурӯҳ муҳаққиқони соҳа дар ин давра доир ба таърихи ташаккулёбии ва фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии осорхонаҳо рисолаҳои номзадӣ аз ҷумла, Г. Нуров “Формирование и развитие музейного дела в

¹ Саид, Ю. Фарҳанги истилоҳоти осорхонашиносӣ (русӣ-тоҷикӣ) / Ю. Саид. – Душанбе, 2010. – 48 с.

Таджикистане (30-е годы XX-начало XXI вв.)” [2011], Ф. Шарифзода “Социально-культурная деятельность музеев Таджикистана в период независимости (1991-2011 гг.)” [2014], Ҳ. Нурматзода “Созҳои мусикии коллексиҳои осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашма дар омӯзиши таърихи фарҳанги халқи тоҷик” [2020] ва А. Шарифзода “Ганҷинаи дирҳамҳои сомони Кӯлоб ҳамчун сарчашмаи таърихӣ”-ро [2020] ба анҷом расониданд.

Вале аз омӯзиши мавзӯи таҳқиқ бар меояд, ки то кунун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таърихи ташаккули истилоҳоти осорхонашиносӣ ва таҳлили сохтори маъноии онҳо дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти ҷудоғонае рӯйи қор наомадааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқот бо барномаҳо ба мавзӯҳои таҳқиқоти илмӣ робитаи зич дорад. Натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва тақмили барномаҳои таълимӣ нақши муҳим бозида метавонанд. Мавзӯи таҳқиқоти мазкур дар доираи яке аз самтҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраҳои филологияи араб ва таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсад ва ҳадафи асосии таҳқиқ пеш аз ҳама, ба таври дақиқу амиқ фаро гирифтани истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ мебошад. Бо тавачҷуҳ ба воридшавии истилоҳоти фаровони байналмилалӣ дар забонҳои ҳамаҷониба масъалаи танзими истилоҳоти осорхонашиносӣ бо истифода аз имконоти забони тоҷикӣ ва дарёфти муодилҳои мувофиқу муносиб аз муҳимтарин вазифаҳои забоншиносӣ хоҳад буд. Оид ба ин масъала низ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар ҷамъомади тантанавӣ бахшида ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ишора намудаанд: «Бо мақсади ҳифзи асолати забон ҳангоми истифодаи истилоҳот бояд ҳам зарфияти унсурҳои пойдори забони давлатӣ ва ҳам иқтибосгирии оқилонаву санҷида ба таври мутавозин дар мадди назар бошад. Мо бояд аз иқтибосҳои бемавқеъ худдорӣ карда, истилоҳоти иқтибосиро ба табиати забон, сохтори сарфию наҳвӣ ва низоми овозии он мутобиқ гардонем»¹.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаҳои асосии таҳқиқ пеш аз ҳама омӯзиш ва паҷуҳиши ҳамаҷонибаи хусусиятҳои вожагонӣ-маъноӣ ва сохтори истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф зимни таҳқиқи мавзӯ мо ба хулосае омадем, ки вазифаҳои зерин бояд ба таври муфассал мавриди таҳқиқ ва баррасии амиқ қарор гиранд:

¹ Раҳмон Эмомалӣ. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Садои мардум. – 2019. – 5 октябр.

- таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ;
- муайян намудани мафҳумҳо ва махсусиятҳои истилоҳоти осорхонашиносӣ бо истифода аз фарҳангномаҳои ватаниву хориҷӣ;
- муайян сохтани тағйири маъноии истилоҳоти осорхонашиносӣ;
- гурӯҳбандӣ намудани истилоҳоти осорхонашиносӣ аз рӯи мавзӯ ва маъно;
- мутобиқ сохтани истилоҳоти иқтибосии осорхонашиносӣ бо меъёрҳои забони адабии муосири тоҷик;
- таҳқиқ ва пажӯҳиши манбаъҳои пайдоишу ташаккули истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ;
- кумак ба роҳбаладон ва кормандони илмии осорхонаҳо аз ҷиҳати ошноии комил бо истилоҳоти осорхонашиносӣ;
- муайян намудани решашиносии баъзе истилоҳоти осорхонашиносӣ;
- муқаррар сохтани вижагиҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти арабӣ, лотинӣ ва фаронсавии соҳаи осорхонашиносӣ;
- омӯзиши таркиб ва сохтори истилоҳоти осорхонашиносӣ.

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқи кори диссертациониро истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқ. Мавзӯи таҳқиқи диссертатсия пажӯҳиши вожагонӣ-маъноӣ ва сохтории истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқ. Дар таълифи диссертатсияи мазкур чун роҳнамои асосии назарӣ оид ба мафҳуми истилоҳ ва истилоҳсозӣ усулҳои таҳқиқотии забоншиносон ва донишмандони ватаниву хориҷӣ А.Д. Хаютин, Н.П. Кузкин, Л.С. Пейсиков, Ю.А. Рубинчик, Д.С. Лотте, А.А. Реформатский, В.В. Виноградов, А.А. Керимова, М.Н. Боголюбов, В.А. Ефимов, А.А. Грюнберг, Л.Х. Давидова, И.М. Оранский, Д.И. Эделман, В. Капранов, М. Шакурӣ, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, Т. Бердиева, М.Н. Қосимова, С. Сулаймонов, С. Назарзода, М.Ҳ. Султон, Ф. Амонова, А. Байзоев, П. Нуров, Т. Шокиров, Ш. Исматуллозода, А. Юсупов, А. Муҳаббатов, Б.Н. Ҳакимова, З.Ф. Абдуллоева ва дигарон мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ҳамчунин, лозим ба зикр аст, ки дар баҳши назарияи осорхонашиносӣ ва истилоҳоти осорхонавӣ таълифоти донишмандони рус В.Г. Ананев, Н.А. Томилов, Н.И. Рубан, И.И. Резник, О.С. Сапанжа, Т.Г. Горбунова, М.Ю. Юхневич, О.Р. Василева, А.П. Анчиков, Е.В. Важова, Т.В. Галкина, Г.К. Караманова, Е.В. Старинкова, А.В. Лушникова, Л. Скрипкина, А. Лешенко ва донишмандони тоҷик А. Қ. Шарифзода, Г.З. Нуров, Ф. Шарифзода, С. Юнусӣ, Р. К. Дӯстова, М. Файзуллоев ва дигарон то андозае дар роҳнамоии масоили назарӣ аз назар дур намондаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Равиши таҳқиқи диссертатсияи илмии мазкурро, асосан, методи тавсифӣ ташкил медиҳад. Ҳамчунин дар қор усулҳои умумиилмии мушоҳида, шарҳдиҳӣ, таҳлили вожагонӣ-маъноӣ, сохторӣ, муқоисавӣ-таърихӣ ва ғоҳҳо усули омӯри мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Сарчашмаҳои асосии таҳқиқ. Сарчашмаҳои асосии таҳқиқ ва омӯзиши истилоҳоти осорхонашиносиро луғату фарҳангномаҳои муътабари тафсирии тоҷикӣ-форсӣ, осори илмии муҳаққиқони соҳаи осорхонашиносӣ ва истилоҳшиносӣ ташкил медиҳанд. Дар баробари ин манобеи муҳимми дигари мо асноди фонди осорхонаҳо (китобҳои воридотӣ, инвентарӣ, санадҳо), ашъи осорхонавӣ (ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ, ёдгориҳои санъати тасвирӣ ва амалӣ, маводи сиккашиносӣ, ёдгориҳои хаттӣ ва ёдгориҳои адабиёти классикии халқи тоҷик) мебошад, ки онҳо хусусияти сарчашмавӣ дошта, барои таҳлил ва муайянсозии истилоҳоти осорхонавӣ маводи хубе мебошанд.

Навгони илми таҳқиқ. Навгони асосии таҳқиқ дар он аст, ки то имрӯз оид ба хусусиятҳои сохтори маъноии истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ диссертатсияи алоҳидаи илмӣ рӯйи қор наомадааст. Ҳамчунин, дар диссертатсия ба таври муфассал маълумот оид ба назарияи осорхонашиносӣ, таърихи ташаккул ва пайдоиши истилоҳоти осорхонашиносӣ, таҳияи аввалин луғату фарҳангномаҳои осорхонавӣ бо забонҳои гуногуни олам, ба гурӯҳҳои мавзӯӣ, вожагонӣ-маъноӣ табақабандӣ намудани истилоҳоти осорхонашиносӣ ва шарҳу тафсири онҳо мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Масъалаи истилоҳоти иқтибосии осорхонашиносӣ, ки аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин истилоҳот ба иқтибосоти арабӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ гурӯҳбандӣ шудаанд. Инчунин, нақш ва ҷойгоҳи калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот дар ташаккули истилоҳоти осорхонашиносӣ муайян гардидааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Осорхонашиносӣ ҳамчун илми мустақили академӣ дар омӯзиши таъриху фарҳанг, арзишҳои миллӣ, расму оин, анъанаҳои миллӣ ва ҳунарҳои мардумӣ нақши басо муҳим ва калидӣ дошта, таҳлил ва таҳқиқи истилоҳоти он як амри зарурист.

2. Таҳлил ва баррасии вожа ва истилоҳоти осорхонашиносӣ аз ҷиҳати забонӣ ҷолиб буда, бори нахуст дар ҷунин шакл дар забоншиносии тоҷик таҳқиқ гардидааст.

3. Аз рӯйи гурӯҳҳо, мавзӯҳо ва қабатҳои вожагонӣ ҷудо намудани истилоҳоти осорхонашиносӣ (истилоҳоти фондӣ, намоишӣ (экспозитсионӣ), санъати тасвирию амалӣ ва бостоншиносӣ) барои дарк ва фаҳмиши забонии масоили муҳимми осорхонашиносӣ мувофиқи мақсад мебошад.

4. Маъно ва мафҳумҳои мушаххаси баъзе истилоҳоти осорхонашиносӣ бо роҳи овардани муодилҳои арабӣ ва гоҳе муодилҳои фаронсавӣ, испанӣ, олмонӣ ва лотинии онҳо муқаррар карда шудаанд.

5. Баррасии роҳҳо ва усулҳои ташаккули вожаву истилоҳоти осорхонашиносӣ ва нишон додани қолабҳои калимасозии онҳо дар диссертатсия ба таври муфассал таҳлил гардидаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Ба андешаи мо диссертатсияи мазкур аз аҳаммият холӣ нест, зеро он ба таҳқику пажӯҳиши назарӣ ва амалии яке аз масъалаҳои муҳимми илми забобиносии-истилоҳиносии ва илми фарҳангшиносии-осорхонашиносӣ равона шудааст. Натиҷаи таҳқиқи рисола, ки дар чараёни таҳқиқ ба даст овардем, метавонад дар омӯзиши масъалаҳои илмии истилоҳиносии ва осорхонашиносӣ ба таври васеъ истифода шавад. Осорхонашиносон, бостоншиносон, санъатшиносон ва махсусан, роҳбаладон ва ходимони илмии осорхонаҳо метавонанд маводи мазкурро дар фаъолияти кори худ ҳамчун дастури соҳавӣ мавриди истифода қарор диҳанд, зеро вожаву истилоҳоти самтҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо махсусан, фаъолияти фондӣ ва намоишӣ (экспозитсионӣ) ба шакли возеҳ шарҳу тафсири худро ёфтаанд.

Маводи диссертатсия метавонад ҳамчун курси “Осорхонашиносӣ” ва “Истилоҳоти осорхонашиносӣ” дар чараёни таълим ва омӯзиш дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва ҳамчунин ҳангоми таҳияи воситаҳои таълимӣ оид ба истилоҳиносии барои донишҷӯён истифода шавад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Пажӯҳиши вожагонӣ-маъноӣ ва сохтори истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илми филология бо шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии муаллиф аз муайян намудани ҳадаф ва далелноккунии вазифаҳои таҳқиқ иборат буда, дар чамбоварии маводи зарурӣ, коркарди он, тасвиби натиҷаҳо, омода намудани мақолаҳо ва маърузаҳои илмӣ доир ба мавзӯи таҳқиқ зоҳир мегардад. Таҳқиқи мазкур натиҷаи ҷустуҷӯ ва заҳмати зиёда аз панҷсолаи муаллиф буда, дар шакли диссертатсияи мукамал ба анҷом расидааст. Ҳамчунин тарзи навишт, гузориши масъала ва сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраҳои филологияи араб, забони адабии муосири тоҷикӣ, забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик ва таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратҷаласаи №7 аз 15.01.2022) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Муҳтаво ва натиҷаҳои диссертатсия дар семинару конференсияҳои ҷумҳуриявӣ (2015-2020) дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва

Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллии Тоҷикистон” – и назди Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯҳои “Нақши истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ” (Душанбе, 2016), “Вожаҳои иқтибосӣ дар истилоҳоти осорхонашиносӣ” (Душанбе, 2017), “Истилоҳоти фондии осорхона ва вижагиҳои онҳо дар забони тоҷикӣ” (Душанбе, 2018) ва “Нигоҳе ба таърихи истилоҳоти осорхонашиносӣ” (Душанбе, 2019) ба шакли маърузаҳои илмӣ ироа гардидаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 7 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА ФР ва КОА ҶТ ва 3 мақола дар маҷаллаҳои гуногуни илмӣ ба таъб расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 186 саҳифаи ҷопи компютери ро ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима доир ба мубрамии мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, мақсади таҳқиқот, вазифаҳои таҳқиқот, объектҳои таҳқиқот, навгонии илмии таҳқиқот, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот маълумот дода шудааст.

Боби якуми рисола «Хусусиятҳои вожагонии истилоҳоти осорхонашиносӣ» ном дошта, аз 3 фасл иборат мебошад.

1.1. «Масъалаҳои умумии осорхонашиносӣ аз нигоҳи муҳаққиқони вативу хоричӣ» номгузори шуда, ба таҳлили маводди назарӣ бахшида шудааст. Таҳқиқот нишон дод, ки бешак вучуди осорхона ба унвони як ниҳоди фарҳангӣ дар ҷомеа бисёр зарурист. Ҳадаф ва мақсади асосии осорхонаҳо бевосита ҷамъоварӣ ва нигоҳдории осори таърихӣ фарҳангӣ мебошад. Албатта, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории осору ашёи таърихӣ дар осорхонаҳо таърихи деринадоранд, аммо аз нигоҳи илми имрӯза осорхона дар баробари ҳифз ва нигоҳдошти осори таърихӣ, инчунин як маркази бузурги омӯзишу пажӯҳиш, маркази фарҳангию фароғатӣ маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, омӯзиш ва пажӯҳиши вожагонии илми осорхонашиносӣ дар асри кунунӣ амри воқеист.

Тибқи маълумоти муаррихон, осорхонашиносӣ ҳамчун як риштаи илмӣ нисбатан ҷадид ва таҳқиқнашуда буда, нахустин назарияҳои илмӣ он дар охири асри XIX дар кишварҳои Аврупо аз ҷумла, Итолиё, Олмон, Фаронса ва Британияи Кабир пайдо шуданд. Роҷеъ ба ин масъала соли 1883 дар шаҳри Дрездени (Саксония) Олмон аввалин маҷаллаи илмӣ – таҳассусӣ дар соҳаи осорхонашиносӣ зери унвони «Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde», (Маҷаллаи осорхонашиносӣ ва антиқа), инчунин мақолаи илмӣ таҳти унвони «Музеология как научная дисциплина» (Осорхонашиносӣ ҳамчун фанни

илмӣ) аз чониби таърихшиноси машхури олмонӣ, директори осорхонаи «Grünes Gewölbe» (Хазинаи сабз) Иоганн Георг Теодор фон Грассе (1814-1885), аз чоп баромад, ки ин мақола ба фанни осорхонашиносӣ ҳамчун илм асос мегузорад. Илова бар ин як қатор олимон ва муҳаққиқони аврупоӣ дар ин ришта, асарҳои зиёди илмӣ ба таъб расонданд, ки метавон онҳоро бунёдгузори илми осорхонашиносӣ дар Аврупо номид: Самуэл фон Квикхеберг, Габриел Калтемаркт, Каспар Фридрих Найкел, Иоганн Даниэл Майор, Даниэл Вилгелм Моллер, Леонард Кристоф ва дигарон.

Ҳамин тариқ омӯзиш ва пажӯҳиши осорхонаҳо ба унвони як ниҳоди фарҳангӣ (ба таври ихтиёрӣ) дар тамоми манотиқи ҷаҳон густариш ёфт. Ба ин тартиб илми осорхонашиносӣ аз нимаи аввали асри ХХ сар карда, дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ пеш аз ҳама дар Россия пайдо ва ташаккул ёфт. То ин замон дар Россия ягон маводи илмие, ки ба таври кулӣ тамоми мушкилот ва масоили осорхонашиносиро дарбар гирифта бошад, вучуд надошт. Ҳамин тавр солҳои 1920-1924 аввалин маҷаллаи илмӣ зери унвони «Казанский музейный вестник» (Паёми Осорхонаи Қазон) дар ҳаҷми 16 китобча ва баъдан солҳои 1931 – 1940 маҷаллаи дигар бо номи «Советский музей» (Осорхонаи шуравӣ) ба таъб расид.

Минбаъд низ барои таҳқиқи омӯзиш ва такмили густариши илми осорхонашиносӣ корҳои илми-тадқиқотӣ ривоч ёфта, оид ба ин илм як қатор китобу дастурамалҳо, фарҳанг ва усули кори онҳо аз чониби мутахассисони соҳа ва донишмандони маъруфи рус Д. А. Равикович, М. А. Ариарский, Н. В. Афанасева, О. Н. Бадер, Т. Г. Бутова, А. Ю. Волкович, А. К. Григоров, И. В. Дубов, Ю. В. Зиновева (албатта мо асосан номи касонеро зикр кардем, ки корҳояшон бевосита ба мавзӯи мо дахлдоранд, дар ҳоле ки роҷеъ ба ҷанбаҳои дигари осорхонашиносӣ мақолаҳои фаровон нашр шудаанд) ва дигарон таҳия ва чоп гардиданд.

Баъдан дар кишварҳои дигар, чун Эрон, Чин, Тоҷикистон ба осорхона ва нақши созандаи он дар ҷомеа диққати махсус дода, осорхонаҳои гуногун дар ин минтақаҳо дари худро ба рӯи тамошобинон боз намуданд. Воқеан, ин сарзаминҳо маҳди тамаддунҳои ҳазорсола буданд, ки аз асрҳои пешин созмонҳову ниҳодҳои шабеҳи осорхонаҳои кунунӣ бино ниҳода буданд, ки баҳри ҳифз ва нигоҳдошти осори таърихиву китобҳои нодир хизмат мекарданд. Илми осорхонашиносӣ низ баҳри эҳё намудани ин суннатҳои ҷандинҳазорсола ба вучуд омад.

Яке аз масъалаҳои, ки дар тамоми осорхонаҳои ҷаҳон ба ҷашм мерасад, надоштани таърифи мушаххаси ин илм мебошад. Пас барои бунёди дурусти пояҳои ин илми ҷавон – осорхонашиносӣ бояд пеш аз ҳама таърифи илмии ин мафҳум ва соҳаи омӯзиши он, яъне осорхонашиносӣ мушаххас ва муайян карда шавад. Аз оғози пайдоиши

ин илм масъалаҳои истилоҳшиносии ин соҳа диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда, ба он таваҷҷуҳи бештаре зоҳир гардид.

Дар диссертатсия оид ба ин масъала андешаҳои мутахассисону донишмандони соҳаи осорхонашиносӣ ба таври мухтасар оварда шудааст, ки зикри баъзе онҳоро зарур мешуморем.

Энциклопедисти машҳури фаронсавӣ Д. Дидро осорхонаро чунин таъриф кардааст: «Осорхона маконе мебошад, ки он ҷо ашёе ҷамъоварӣ шудааст, ки ба ҳунару илҳом муносибат доранд»¹.

Муаррих ва осорхонашиноси машҳури шуравӣ Б. А. Столяров осорхонаро ҳамчунин маконе меномад, ки он ба ҷамъоварӣ, омӯзиш, нигоҳдорӣ ва намоишдиҳии ашё, ёдгориҳои таърихӣ, фарҳанги моддӣ ва маънавӣ, инчунин ба фаъолияти маорифпарварӣ ва тарғиботӣ машғул аст².

Санъатшинос ва донишманди англис Д. Рескин рочез ба истилоҳи осорхона чунин мегуяд: «Осорхона ин маконест, ки тамошои он барои ҳамагон дастрас буда, дар он осори беҳтарин аз миёни офаридаҳои башар гирдоварӣ шудааст ва ашёи ин боргоҳ эҳтиром ба санъатро ба вучуд меоранд»³.

Вобаста ба истифодаи мафҳуми осорхона дар асноди расмии Тоҷикистон бояд ҳаминро қайд кард, ки ин мафҳум дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхона» ба чунин шакл қаламдод шудааст: «Осорхона – муассисаи ғайритиҷоратии фарҳангӣ, ки бо мақсади дарёфт, бақайдгирӣ, гурӯҳбандӣ, барқароркунӣ, нигоҳдорӣ, таҳқиқ ва намоиши оммавии ашё ва коллексияҳои таърихӣю фарҳангӣ таъсис дода мешвад»⁴.

Аз муқоиса ва муқобилаи чанд намунаи боло мебинем, ки таъриф ва ташреҳи мафҳуми осорхона дар забони тоҷикӣ аз забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла забонҳои англисӣю фаронсавӣ тафовутҳои қобили мулоҳизае надорад. Дар ҳама забонҳо мутахассисон таърифҳои ҳамдигарро такмил дода, каме тағйиру иловаҳо ворид намудаанд. Пас аз омӯзиши таърифҳои боло ва таҳлилу баррасии ҳамаҷониба гуфта метавонем, ки осорхона маконе мебошад, ки дар он ашё ва осори аз ҷиҳати илмӣю таърихӣ муҳим ба сурати доимӣ дар маърази тамошои умум қарор гирифтааст.

1.2. «Истилоҳоти осорхонашиносӣ ва масъалаҳои назарии истилоҳнигорӣ» унвон гирифтааст.

Дар воқеъ масъалаи истилоҳ ва истилоҳсозӣ яке аз бахшҳои муҳим ва бағоят маҳсуси илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи ин соҳа амри воқеист. Ҳадаф ва мақсади асосии

¹ Дидро Д.. Энциклопедия, или Толковый словарь наук, искусств и ремесел / Д. Дидро. – Париж, 1995. – С. 893-894.

² Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика / Б. А. Столяров. – Москва, 2004. – С. 20

³ Рескин Д. Искусство и действительность / Д. Рескин. – М, 2018. – С. 35

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо”, 28 феввали соли 2004 г., №15 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – №2. – С. 47.

истилоҳот ҳар чи васеътар, расотар ва равшантару дақиқтар барои аҳли соҳа баён кардани маъноӣ мафҳумҳои нав мебошад. Вақте ки дар ҳомае чунин мафҳумҳои нав пайдо мешаванд ва инсонҳоро лозим меояд, ки ба онҳо сару кор дошта бошанд, дар қадами аввал талош мекунанд, то дар забони ҷорӣ худ вожа ё таъбироте пайдо кунанд, ки аз ҷиҳати маъно монандӣ ё наздикӣ ба онҳо дошта бошанд ва барои аҳли фан ё мардум бештар ошно буда, қодир ба бозтоби маъноӣ мафҳуми нав бошанд. Вале ҳангоме, ки дар забон вожаи муносиб барои ифодаи чунин мафҳумҳо пайдо нашавад, он гоҳ фаъолияти вожаҳои забон ба кор медарояд. Барои таҳаққуқи ин амр забон аз захираҳои имконоти дохилӣ ва васоили мухталифи хеш, аз қабилӣ калимасозӣ мутобиқи суннати роҷ аз пешванду пасванд ва нимвандҳо истифода мебарад.

Истилоҳоти забони тоҷикӣ таърихи беш аз ҳазорсола дорад. Воқеан ҳам асрҳои IX-X давраи шукуфоии фарҳангу тамаддун, тараққиёти илмҳои ҳомашиносӣ ва адабиёти бадеӣ, инчунин марҳилаи пайдоиши асарҳои зиёде фалсафӣ, динӣ, тиббӣ, ҷуғрофӣ, риёзӣ ва амсоли инҳо барои мардуми тоҷик ба ҳисоб мераванд. Дар ин замина як зумра олимони ва донишмандони бузурги тоҷик ба монанди Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Носири Хусрав ва дигарон ба арсаи илм омаданд, ки дар бобати офаридани истилоҳоти илмӣ сайъ варзидаанд.

Яке аз нахустин қасоне, ки ба сохтани истилоҳоти тоҷикии илм даст задааст, аллома Абуалӣ ибни Сино буд. Дар замоне, ки Ибни Сино ба сар мебуд, забони илму адаб арабӣ буд. Аз ин рӯ, асарҳои илмӣ асосан ба ин забон таълиф мешуданд. Абуалӣ ибни Сино дар баробари забони арабӣ, инчунин ба забони модариаш низ асарҳои илмӣ офаридааст. Яке аз машҳуртарин асари Ибни Сино, ки ба забони тоҷикӣ таълиф шудааст, «Донишнома»-и ӯ мебошад. Ин асар дарбаргирандаи илмҳои мантиқ, риёзӣ, табиат, мусиқӣ ва ғайра мебошад. Муаллиф дар таҷриба ба забони модариаш кӯшидааст, то дар сохт ва муайянсозии истилоҳоти тоҷикии илмҳои замонаш саҳм гузорад.

Инчунин Абурайҳон Берунӣ бо асари безаволи худ «Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-ит-танҷим» ва баъдан Носири Хусрав бо асари фалсафии «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» тавонистанд истилоҳоти илмӣ забони тоҷикиро муайян созанд. Ин шахсиятҳои бузургро метавон поягузoron ва раванқдиҳандагони забони илмӣ тоҷикӣ номид. Ин ҳама аз асрҳои IX-X, яъне аз замони зимомдорӣ давлати Сомониён оғоз гардида, то ба имрӯз идома дорад. Аммо истилоҳшиносӣ ҳамчун илми мустақил дар ибтидои асри XX ба арсаи илм ворид гашт.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба калимаҳои истилоҳоти соҳаҳои махсусӣ ҳаёти ҳомае як қатор таҳқиқоти муҳим ба вуҷӯ пайваستاаст, аммо дар таҳқиқи истилоҳшиносии тоҷик масъалаҳои зиёде норавшан боқӣ мондаанд. Яке аз онҳо баррасӣ ва таҳқиқи истилоҳоти соҳавӣ мебошад, ки бояд бар маъноӣ осори таълифгардидаи илмӣ ба забони тоҷикӣ, осори адабӣ, маводи матбуоти даврӣ, донишномаҳо

(энциклопедияҳо)-и умумию соҳавӣ ва фарҳангу луғатномаҳои мунташира сурат гирад. Яке аз чунин бахшҳои соҳавӣ, истилоҳоти илмии соҳаи осорхонашиносӣ маҳсуб меёбад.

Аз ин нигоҳ истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ҳамчун қабати махсуси вожагони забони тоҷикӣ мафҳумҳои мушаххас ва дақиқу амиқро фаро гирифтаст, ки омӯзиш ва таҳқиқи онҳо як амри воқеист.

Осорхонашиносӣ яке аз соҳаҳои мебошад, ки истилоҳоташ дар ҳаёти ҳамаҷуз мардум на чандон мустаъмал аст. Аз таҳлил ва таҳқиқи ин доира бар меояд, ки истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ нисбат ба дигар соҳаҳои илм бисёр мураккабу мушкилфаҳм мебошанд. Аз ин ҷост, ки омӯзиши онҳо низ яке аз асоситарин вазифаҳои забоншиносии муосир бояд бошад. Худи ҳаёт ва ҷаҳолияти ходимони илмии осорхонаҳо тақозо менамояд, ки истилоҳоти ин соҳа ба таври дақиқу амиқ омӯхта шаванд. Зеро ҳар тамошбине, ки баҳри шиносӣ аз таъриху фарҳанги миллат ба осорхона ворид мешавад, кӯшиш мекунад то як дониши нава касб намояд. Ҳама он ашӣ гаронарзише, ки дар осорхонаҳо ҳифз ва нигоҳдорӣ мешаванд, дорои истилоҳот ва забони хоси таърихӣ фарҳангӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз ходимони илмии осорхонаҳоро зарур аст, ки истилоҳоти соҳаи мазкурро омӯхта, ба тамошбин бо забони содаю оммафаҳм суҳбат намоянд.

Таҳқиқот нишон дод, ки инкишофи босуръат ва пешрафти илми осорхонашиносӣ имрӯз ба пайдошавии шумораи зиёди истилоҳоти нави осорхонавӣ, дигаргуншавии (ивазшавии) маъноҳои истилоҳоти кӯҳна ва ба вуҷуд омадани забони махсус оварда мерасонад. Мақсади асосии таҳқиқоти илмии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ омӯзиш, мурағабсозӣ, муайянкунии маънои истилоҳот, муқаррар кардани алоқии байни онҳо дар забон, банизомдарории истилоҳоти муосири осорхонавӣ, ва мустаҳкамкунии як қатор истилоҳоте, ки нава ба гардиши илмӣ ворид шудаанд, мебошад.

Бояд қайд намуд, ки омӯзиши истилоҳоти осорхонашиносӣ имрӯз дар тамоми ҷаҳон яке аз масъалаҳои муҳими инкишофи қори осорхонавӣ ба ҳисоб меравад. Агар мо ба таърихи истилоҳоти осорхонашиносӣ назар афканем, ҳанӯз соли 1965 дар ҷаласаи Конфронси Генералии Шурои Байналмилалии Осорхонаҳо дар шаҳри Нью-Йорк масъалаи истилоҳоти осорхонашиносӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, вале дар солҳои баъдина ин масъала дар баъзе давлатҳо маҳдуд карда шуд. Дар ин солҳо, яъне дар давраи «раҳиҳои музейнигорӣ» (эмансипации музеографии), якчанд маротиба барои таҳия ва мурағабсозии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ кӯшишҳо ба харҷ дода шуд, вале аввалин кишваре, ки дар он луғот ва калимаҳои ин соҳа ҷамъоварӣ гардид, Ҷумҳурии демократии Олмон буд. Аз соли 1973 шуруъ карда, дар он ҷо таҳия ва ба шакли фарҳанги соҳавӣ даровардани истилоҳоти ин соҳа оғоз гардид, ки дар натиҷа соли 1975 бо унвони «Луғати муҳтасари қори осорхонавӣ» (Kleines Wörterbuch des Museumswesen) нашр шуд.

Ҳамзамон соли 1974 дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ «Луғати мухтасари истилоҳоти осорхонашиносӣ» аз чоп баромад (соли 1983 он дубора нашр шуд), ки дар шӯъбаи осорхонашиносии Институти илмӣ-таҳқиқотии собиқ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Сотсиалистии федеративии Шуравии Россия (ҳоло Федератсияи Россия) коркард шудааст. Луғати мазкур зиёда аз 200 вожа ва истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро, ки бо шарҳу тафсириҳои кутоҳ таъмин шудаанд, дар бар гирифтааст. Албатта, ин кор марҳилаи аввалин ва хеле муҳим дар рушди истилоҳоти осорхонашиносии собиқ Шуравӣ буд, ки он дар як қатор Ҷумҳуриҳои Шуравӣ тарҷума ва нашр шуд. Инчунин, соли 1977 дар чаласаи сессияи Шурои Байналмилалӣ Осорхонаҳо (International Council of Museums) дар шаҳри Москва гурӯҳи корӣ оид ба омӯзиши истилоҳот дар ин раванд ташкил карда шуд, ки вазифаи онҳо омода кардани луғати байналмилалӣ осорхонашиносӣ буд. Институти тармим ва методологияи осорхонавии Венгрия мутобиқсозии ин корро ба уҳда гирифт. Соли 1986 «Луғати байналмилалӣ осорхонашиносӣ» бо кушиши зиёд бо бист забони дунё, нашр шуд.

Дар ин давра (1974-1989) аз ҷониби олимони соҳаи осорхонашиносӣ як қатор луғатномаҳои хурду бузург бо забонҳои гуногуни ҷаҳон таҳия гардида, рӯйи чоп омаданд. Аз ҷумла, соли 1978 аз ҷониби Й. Бенеш «Луғати осорхонашиносӣ» (Muzeologický slovník) бо забони чехӣ, соли 1982 аз ҷониби К. Шрайнер «Луғати истилоҳоти осорхонашиносӣ» (Terminologisches Wörterbuch der Museologie) бо забони олмонӣ, соли 1983 аз ҷониби П.В. Менш «Луғати осорхонашиносӣ» (Museologisch woordenboek) бо забони голландӣ ва соли 1989 дар Канада «Вожаномаи осорхонавӣ» (Glossary of museology), яъне луғати тафсирии англисӣ-фаронсавӣ ба нашр расиданд. Ҳама он вожаҳо ва истилоҳоти дар луғатномаҳои мазкур истифодашуда масъалаи мубрами муносибатҳои миқёсии осорхонаҳо ва фаъолияти қорӣ осорхонавиرو инъикос менамоянд.

Бояд гуфт, ки аввалин луғатномае, ки баҳри рушди истилоҳоти осорхонавӣ ва осорхонашиносӣ дар сатҳи байналмилалӣ нақши муассир гузоштааст, ин луғатномаи соли 1986 чопшуда, бо номи «Фарҳанги осорхонашиносӣ» (Dictionarium Museologicum) мебошад, ки он 1632 истилоҳи соҳаи осорхонашиносиро дар бар гирифта, бо бист забони дунё мунташир гардидааст.

Мавриди зикр аст, ки имрӯз, пас аз ба истиклол расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва боло рафтани сатҳи ҳудогоҳии миллии тоҷикон ба соҳаи осорхонашиносӣ диққати махсус дода мешавад. Қормандони осорхонаҳо дар ҳама семинару конфронсҳо оид ба таҳқиқу пажӯҳиши истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ андешаронӣ мекунанд. Азбаски осорхона муассисаи илмӣ ва маърифатӣ мебошад, бояд истилоҳот ва ибораҳои вожаҳои осорхонавӣ бар асоси меъёрҳои илмии забоншиносӣ баргузида шаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ин масъала бори нахуст соли

2010 аз ҷониби ходимони илмии Муассисаи давлатии «Осорхонаи ҷумхуриявии таърихӣ-кишваршиносии ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ»-и шаҳри Панҷакент «Луғати мухтасари истилоҳоти осорхонавӣ» (русӣ-тоҷикӣ) ба нашр расид (соли 2010 шакли такмилёфтаи он дубора нашр шуд), ки он беш аз 200 истилоҳи соҳаи осорхонашиносиро дар бар мегирад¹.

Ҳамин тавр, дар ҷараёни омӯзиш маълум гашт, ки оид ба масъалаи назарии истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигорӣ таҳқиқоти зиёде рӯйи қор омадааст, аммо нисбат ба истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ, ки як қисми таркибии истилоҳоти забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, пажӯҳиши муфассали алоҳидае анҷом наёфтааст.

1.3. «Гурӯҳҳо ва қабатҳои вожагонӣ дар истилоҳоти осорхонашиносӣ» ном гирифтааст, ки он аз 4 зерфасл иборат мебошад.

Дар ин фасл оид ба таркиби вожаҳои соҳаи осорхонашиносӣ, ҷудо кардани калимаҳо ба гурӯҳҳои мавзӯӣ ва вожагониву маъноӣ маълумот дода шудааст. Ба андешаи мо гурӯҳҳои мавзӯӣ (тематикӣ) аз рӯйи хусусияти худ дар таркиби худ вожаҳо ва истилоҳотро аз назари мавзӯӣ, на аз рӯйи робитаҳои вожагониву маъноӣ ба ҳамдигар муттаҳид месозанд. Вожаҳои гурӯҳҳои луғавию маъноӣ (семантикӣ) аз дохили гурӯҳҳои мавзӯӣ баромада, тағйироти маъноии бо ҳам монанд доранд.

Аз ин нигоҳ истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ҳамчун қабати махсуси вожагонии забони тоҷикӣ мафҳумҳои мушаххас ва дақиқу амиқро фаро гирифтаанд. Аз ин рӯ, барои мо зарур аст, ки истилоҳоти соҳаи мазкурро аз рӯйи гурӯҳҳо ва қабатҳои вожагонӣ ҷудо намуда, мансубияти соҳавию мавзӯии онҳоро муайян намуда, ҳар яке аз онҳоро шарҳу тавзеҳ диҳем.

Истилоҳоти осорхонашиносиро аз рӯйи қабатҳои вожагонӣ ва мавзӯиву маъноӣ чунин гурӯҳбандӣ намудем:

- истилоҳоти фондии осорхона;
- истилоҳоти намоишӣ (экспозитсионӣ)-и осорхона;
- истилоҳоти санъати тасвирӣ ва амалии осорхона;
- истилоҳоти бостоншиносии осорхона.

1.3.1. «Истилоҳоти фондии осорхона» номгузорӣ шудааст. Истилоҳоти фондии осорхона – гурӯҳи истилоҳот ва калимаҳои ибораҳои махсусе мебошанд, ки ба фаъолияти фондии осорхонаҳо нигаронида шудаанд. Фаъолияти фондӣ яке аз самтҳои асосии қор осорхона буда, баҳри бақайдгирӣ, нигоҳдорӣ ва омӯзиши ҳама ашё ва коллексияе, ки дар фонди осорхона маҳфузанд, хизмат менамояд. Истилоҳи “фонд” аз калимаи фаронсавии **fond** гирифта шуда, ба маъноӣ **бунёд** ва **асос** ифода ёфтааст. Воқеан, фонди осорхона **бунёд** ё **асоси** фаъолияти осорхона мебошад, зеро тамоми паҳлуҳои фаъолияти осорхонавӣ – бақайдгириву феҳристнигорӣ, оммавӣ-маърифатӣ, намоишӣ-экспозитсионӣ ва илмӣ-

¹ Саид, Ю. Фарҳанги истилоҳоти осорхонашиносӣ (русӣ-тоҷикӣ) / Ю. Саид. – Душанбе, 2010. – 48 с.

таҳқиқотӣ аз фонди осорхона маншаъ мегирад. Аз ин рӯ, баъзе муҳаққиқони соҳа **фонди** осорхонаро қалби осорхона мегӯянд.

Вожаи **фонд** ҳамчун истилоҳи осорхонашиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба ҳамон шакли фаронсавии **fond** мавриди истифода қарор гирифтааст. Фонди осорхона – маҷмуи ашёи осорхонавӣ ва коллексияи осорхонавӣ, ки ба таври доимӣ дар осорхона қарор доранд ва тибқи қонунгузори амалкунанда мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳамзамон дар ин бахш як қатор вожаву истилоҳоти фондии осорхона **коллексия** (маҷмуа, гирдоварда), **дафина** (ганчина), **санад** (хуччат, бурхон), **фехрист** (номгӯй, рӯйхат), **бойгонӣ** (архив), **ашёи осорхонавӣ**, **хуччатнигорӣ**, **коллексиякунонӣ** (маҷмуабандӣ), **чамъоварӣ**, **хифз**, **нигоҳдорӣ**, **пуррагардонӣ**, **санадкунонӣ**, **даврандӣ**, **чобачогузорӣ**, **хароратсанҷӣ**, **мураттабсозӣ**, **комиссияи харидорӣ**, **китоби воридотӣ**, **китоби бақайдгирӣ** (инвентарӣ), **шиносномаи илмӣ**, **тавсифи илмӣ**, **рақами осорхонавӣ** ва ғайра ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст.

1.3.2. «Истилоҳоти намоишии (экспозитсионӣ) осорхона» роҷеъ ба гурӯҳи истилоҳот ва калимаву ибораҳои махсусе, ки ба фаъолияти намоишӣ-экспозитсионии осорхонаҳо нигаронида шудаанд, маълумот дода шудааст. Дар воқеъ экспозитсияи осорхонавӣ дар ҷаҳони муосир ҳамчун як навъи санъат ва фаъолияти мустақил ба ҳисоб рафта, яке аз бахшҳои муҳимтарини осорхона мебошад. Дар ин бахш низ як қатор калимаву истилоҳоти экспозитсионии осорхона **намоишгоҳ** (экспозитсия), **намоя**, **нигора** (экспонат), **роҳнамоӣ** (экскурсия), **роҳбаллад** (экскурсавод), **қафаса** (витрина), **манзара** (диорама), **зермон** (подиум), **амсила** (макет) ва **зернавишт** (этикетка) шарҳу тафсири худро ёфтаанд.

1.3.3. «Истилоҳоти санъати тасвирӣ ва амалии осорхона» унвон гирифтааст, оид ба гурӯҳи истилоҳот ва калимаву ибораҳои махсусе, ки ба инъикоси ҳунари наққошӣ ё тасвирӣ дар фаъолияти осорхонаҳо нигаронида шудаанд, маълумот медиҳад. Санъати тасвирӣ ё наққошӣ яке аз бахшҳои муҳими фарҳанг ва сарвати маънавии ҳар як миллат буда, намунаҳои олии ин ҳунар дар бузургтарин осорхонаҳои ҷаҳонӣ ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Бояд гуфт, ки агарчанде санъати тасвирӣ ва амалӣ ҳамчун як навъи ҳунар ба шакли алоҳида вучуд дошта бошад ҳам, вале офаридаҳои ҳунармандон (мусаввараҳо, қаламкашиҳо, кундал, кандакорихои рӯйи чуб, нимпайкараҳо ва ғайра) ҳамчун нигора ё ашёи ҳунари дар осорхонаҳо чамъоварӣ, хифз ва муаррифӣ мешаванд. Ҳатто солҳои 30-юми асри XX дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани ҳаёти маънавии ҷомеа, аввалин осорхонаҳои муттаҳидаи санъати тасвирӣ ва таърихӣ-кишваршиносӣ таъсис дода шуданд, ки як қисми муҳими коллексияи осорхонаҳои мазкурро осори санъати тасвирӣ ва амалӣ ташкил меод.

Аз ин рӯ, вожаву ибораҳои санъатаи тасвири ва амали дар фаъолияти осорхонаҳо корбурди васеъ дошта, як чӯзи муҳими таркиби истилоҳоти осорхонашиносиро ташкил медиҳанд.

Худи истилоҳи **наққошӣ** яке аз мафҳумҳои калидӣ ва асосии санъати тасвирию амалӣ ба шумор меравад. Вожаҳои ҳаммаъноӣ он дар забони муосири тоҷикӣ калимаҳои **нигоргарӣ, рассомӣ, сураткашӣ, чехрапардозӣ, суратгирӣ, нақшбандӣ** ва ғайра корбурди васеъ доранд. Муодили вожаи **наққошӣ** дар забони италиявӣ **disegno**, дар забони олмонӣ **malend-malerei** ва дар забони англисӣ **drawing** мавриди истифода қарор гирифтааст. Ин истилоҳ дар ҳама забонҳои зикргардида, ба маъноӣ хунара ва амали наққош ё гулқорӣ рӯи чизе маънидод гардидааст. Шахсе, ки ин навъи хунара аз ҷониби ӯ амалӣ мегардад, **наққош, рассом, мусаввир, кандакор** ё **ҳаққок** номида мешавад.

Ҳамзамон дар ин зерфаъли диссертатсия вожаву истилоҳоти марбут ба ин навъи хунара **галерея** (нигористон, нигорхона), **натюрморт** (табиати бечон), **пейсаж** (манзаранигорӣ), **портрет** (чехранигорӣ), **автопортрет** (пайкаранигорӣ), **ранг, акварел** (обранг), **дурнамо, композитсия** (устухонбандӣ, таркиббандӣ), **мозаика** (ҳотамқорӣ), **жанр** (навъ), **орнамент** (нақшунигор), **гравюра** (кандақорӣ, ҳаққокӣ), **барелеф** (барҷаста), **эскиз** (ҳомтарҳ), **скульптура** (муҷассамасозӣ, пайкаратарошӣ), ва **гуаш** (чилоранг) мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

1.3.4. «Истилоҳоти бостоншиносии осорхона» таҳқиқ гардидааст. Истилоҳоти бостоншиносии осорхона – гурӯҳи истилоҳот ва калимаву ибораҳои махсусе мебошанд, ки ба фаъолияти бостоншиносии осорхонаҳо нигаронида шудаанд. Бостоншиносӣ илмест, ки таърихи гузаштаи инсоният, урфу одат, расму ойин, анъана, фарҳангу маданияти қадим ва робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ҳар як миллатро аз рӯи осори моддӣ меомӯзад. Бояд тазаққур дод, ки як гурӯҳи махсусан муҳими ашёи осорхонавино бозёфтҳои бостоншиносӣ (намунаҳои нодири сафолӣ, сангӣ, филизӣ, шишагӣ, ҷавоҳироти зиннатӣ, маишӣ, муҷассама ва ғ.) ташкил медиҳанд. Ҳатто яке аз самтҳои муҳими фаъолияти осорхонаҳо ташкили қовишҳои бостоншиносӣ мебошад, зеро ба ин васила фонди осорхона бо нодиртарин осори таърихӣ мукамал гардонида мешавад.

Аз ин лиҳоз бостоншиносӣ дар баробари вазифаву мақсад ва методика, ҳамчунин дорои калимаву ибораҳо ва истилоҳоти хоси худ мебошад, ки онҳо дар навбати худ як қисми таркибии истилоҳоти осорхонашиносиро ишғол намудаанд.

Яке аз серистеъмолтарин истилоҳи соҳаи бостоншиносӣ вожаи **қовиш** махсуб меёбад. Мураттибони “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” вожаи мазкурро чунин шарҳ додаанд: 1. **Қовиш** - қандани замин дар ҷустуҷӯи осори атиқа ё қонҳо, ҷустуҷӯ, тафҳхус¹. Аммо дар забони муосири тоҷикӣ, махсусан дар забони илми бостоншиносӣ вожаҳои

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – Душанбе, 2010. – Ҷ.1. – С. 643.

арабии **хаффорӣ** ва **хафриёт** корбурди васеътар доранд. Масалан: **хафриёти бостоншиносӣ**, **хафриёти байналмилалӣ**, **хафриёти Кухи Мӯғ**, **мавзеи хаффорӣшуда** ва ғайра. Вожаи тоҷикии **ковиш**, ки аз феъли **کاویدن** – /kavidan/ гирифта шудааст, муродифи калимаи **хаффорӣ** буда, дар забони тоҷикӣ камистеъмолтар аст.

Ҳамзамон як қатор вожаву истилоҳоти соҳаи бостоншиносӣ **экспедитсия** (сафари илмӣ як гурӯҳ одамон ба ҷои муайян), **бозёфт** (гурӯҳи махсуси ашёи осорхонавӣ, ки дар ҷараёни ковишҳои бостоншиносӣ ё тасодуфан ба даст омадааст), **ангоб** (маҳлули гилие, ки болои зарфҳои кулолӣ молида мешавад), **олат** (асбобу афзори сангиеро гӯянд, ки аввалин маротиба инсонии ибтидоӣ сохт ва онҳоро барои буридан, сӯрохидан, кандан, тарошидан ва пӯст кардан истифода менамуд), **бошишгоҳ** (ҳар ҷой ё маконро гӯянд, ки тули вақти кутоҳ ё дурудароз инсонии ибтидоӣ он ҷойро ҳамчун маскани доимӣ ва ё макони зисти муваққатии худ қарор меод), **шурф** (чуқурие, ки барои тафтиш кардани қабатҳои маданӣ ва омӯзиши стратиграфӣ-хронологии он кофта мешавад), **қабр** (дафнгоҳи инсон мебошад, ки болояш хоктӯда кашида шудааст ё онро надорад. Гурӯҳи ин гуна қабрҳоро дар илми бостоншиносӣ қургонҳо низ мегӯянд), **материк** (замини асливу тозаест, ки то ҳол бошишгоҳи одамон нашудааст), **ҷом** (зарфи махсусест, ки аз қадим дар байни халқҳои ҷаҳон маъмул буда, барои нӯшидани машрубот истифода мешуд), **хум** (як навъ зарфи қалони бедастаи сафолиро гӯянд, ки дар он об, мусаллас, шинӣ, ғалла, орд, раған ва дигар маводди озуқа захира мекарданд), **кӯза** (як навъи қадимтарини зарфи сафолинест, ки аз хум хурд ва дастадор мебошад) ва ғайра шарҳу тавзеҳ дода шудаанд.

Боби дуюми рисола ба «**Таркиби луғавии истилоҳоти осорхонашиносӣ**» бахшида шудааст, ки он аз 5 фасл иборат мебошад.

2.1. «Истилоҳоти аслан тоҷикӣ» унвон гирифтааст. Зимни омӯзиш ва ҷустуҷӯ маълум гардид, ки як қабати муҳимми таркиби луғавии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро вожаҳои аслан тоҷикӣ, ки аз шаклҳои мухталифи вожасозӣ маншаъ гирифтаанд, ташкил медиҳанд. Диссертант кушиш намудааст, то вожаву истилоҳоти тоҷикии ин соҳаи илмро бо истифода аз фарҳангномаҳои муътабари форсӣ-тоҷикӣ муайян намояд. Муҳимтарин вожаҳои тоҷикӣ **намоиш**, **нигора**, **ангора**, **толор**, **ёдгорӣ**, **боздид**, **ганчина**, **арзиш**, ва ғайра мебошанд, ки дар фаъолияти осорхонавӣ корбурди васеъ доранд.

2.2. «Истилоҳоти иқтибосӣ» баррасӣ мегардад, ки чун аз забонҳои дигари дунё вожаву таркибҳо, истилоҳоти зиёде ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил гардида, яке аз омилҳои табиӣ бою ганӣ гаштани он гардидаанд. Ин масъала аз дер боз тавачҷуҳи пажухишгарони зиёдро ба худ ҷалб карда, ба қадри кофӣ аз ҷониби забоншиносон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Аз донишмандони кишвар тақрибан касеро пайдо карда наметавонем, ки дар таълифот ва таҳқиқоти худ ба

ин масъала рӯй наоварда бошад. Аммо боз паҳлуҳои норавшан дар ин самт боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, дар ин баҳши рисола ин масъалаи мубрами истилоҳиносӣ, яъне нақши истилоҳоти иқтибосӣ дар нигоришоти илмии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад ва мо ба таври фишурдаю мухтасар назари хешро перомуни он иброз дошта, умед бар он мебандем, ки минбаъд ин мавзӯ мавриди омӯзишу пажӯҳиши амиқи олимони забоншиноси тоҷик қарор хоҳад гирифт.

Дар ин баҳш мо вожаҳои иқтибосиро ҷузъи муҳими таркиби луғавии забон доништа, андешаву мулоҳизаҳои донишмандону забоншиносонро дар ин маврид зикр намудаем.

Аз ҷумла, Маликушшуаро Баҳор, ки аз саромадони таҳқиқи забону адаби форсӣ ба шумор меравад, дар китоби маъруфи худ «Сабкшиносӣ ё таърихи татавбури забони форсӣ» таърих ва рушду такомули насри форсиро мавриди баҳс қарор дода таҳаввулот ва дигаргуниҳои таркиби луғавии забони форсиро аз давраҳои пеш аз ислом то рӯзгорони мо таҳлил ва арзёбӣ кардааст. Вай ба таври муфассал дар хусуси манобеъ ва сарчашмаҳои такмили забони форсӣ аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ таваққуф карда, онҳоро аз лиҳози мансубият ба забонҳои лотинӣ, юнонӣ, оромӣ, ҳабашӣ, туркиву мугулӣ ва ҳиндиву арабӣ ҷудо мекунад. Муаллиф таъкид мекунад, ки забони форсӣ дар тури таърихи куҳансоли хеш бо забонҳои гуногун бархӯрд карда, вожаҳои фаровоне аз онҳо ба орият гирифтааст, ки мафҳум ва маъноҳои мухталифро ифода мекунанд¹.

Ҳамин тавр нуфузи басуръати калимаҳои бегоноро дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мо дар тамоми марҳилаҳои инкишофи назму наср, махсусан оғози рушду такомули он мушоҳида мекунем ва илми осорхонашиносӣ аз он истисно нест. Дар натиҷаи таҳқиқ ва пажӯҳиши истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ба мо маълум гашт, ки қисми зиёди истилоҳоти соҳаи мазкурро вожаҳои иқтибосии арабӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ бо риояи меъёрҳои иқтибос ташкил медиҳанд.

2.3. «Истилоҳоти арабии осорхонашиносӣ» номида шудааст. Дар натиҷаи пажӯҳиш маълум гардид, ки як қисми истилоҳоти илмии осорхонашиносиро вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд, ки ин чиз дар навъи худ як падидаи табиӣ ба ҳисоб меравад, зеро баъди футухоти араб забони арабӣ дар доираҳои илмию расмӣ тамоми сарзамини исломӣ, аз ҷумла Эронзамин пазиро гардид. Ҳароина забони арабӣ дар Шарқи Наздику Миёна вазифаи забони байналмилалиро адо мекард, он ҷунон ки баъдтар дар Аврупои асрҳои миёна забони лотинӣ ҳамин мақомро соҳиб буд. Ин давраи дуру дарози таърихӣ, аз як тараф, боиси зиёд гардидани унсурҳои луғавии бегона дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик гардида бошад, аз тарафи дигар, таркиби луғавии забонро бо калимаҳои зарурӣ мукамал намуд.

¹ Муҳаммад, Т.Б. Сабкшиносӣ ё таърих, татавбури насри форсӣ, дарсечилд / Т.Б. Муҳаммад. – Техрон. 1349/1970. – С. 197.

Лозим ба ёдоварист, ки таъсири забони арабӣ дар истилоҳоти осорхонашиносӣ бештар эҳсос мешавад. Аз ин рӯ, мо шарҳи муфассали иқтибосоти арабиасли **осор, мерос, хифз, тармим, маъраз, ҳафрийёт, чаззобият, асл** ва **ҳадя** – и соҳаи мазкурро антом додем.

Дар баробари ин як теъдод истилоҳоти осорхонашиносӣ мавҷуд аст, ки дар натиҷаи калимасозӣ, ки чузъашон арабӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-арабӣ ва арабӣ-арабӣ мебошанд, сохта шудааст:

а) истилоҳоте, ки як чузъашон арабӣ ва чузъи дигарашон тоҷикӣ мебошанд: **осорхона, аҷоибхона, маҳфузгоҳ, сайрнома, чамъоварӣ, амсиласозӣ, тармимгар;**

б) истилоҳоте, ки як чузъашон тоҷикӣ ва чузъи дигарашон арабӣ мебошад: **роҳбалад, сармуҳофиз;**

в) истилоҳоте, ки ҳарду чузъашон арабӣ мебошанд; **хатсайр;**

Ҳамин тавр аз мисолҳои боло дида мешавад, ки иқтибосоти арабии соҳаи осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд.

2.4. «Истилоҳоти фаронсавии осорхонашиносӣ» мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар дарозии таърих дар натиҷаи рӯйдодҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ дар баробари вожаҳои забонҳои арабӣ, юнонӣ ва русӣ, инчунин калимаҳои фаронсавӣ низ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, ки омӯзиш ва таҳқиқи онҳо як амри зарурӣ мебошад. Истифодаи вожаву истилоҳоти фаронсавӣ дар фаъолияти осорхонаҳо аз аҳаммият холи нест. Бисёре аз вожаҳои фаронсавие, ки дар соҳаи осорхонашиносӣ мавриди истифодаи мутахассисони соҳа қарор гирифтаанд, то ҳол маъно ва мафҳумҳои аввалияи худро хифз карданд. Масалан яке аз машҳуртарин ва серистеъмолтарин калимаи фаронсавӣ вожаи **витрина** аст, аммо аз замони вуруди он ба забони тоҷикӣ то имрӯз ба ҳамон шакл ва маънои аслиаш ба таври васеъ муравааҷ мебошад. Ҳарчанд, ки дар фарҳангномаҳои муътабарии форсӣ-тоҷикӣ муодили он **қафаси шишагӣ** ва **равзанаи шишадор** сабт шудааст. Аммо истифодаи калимаи **витрина** дар муқоиса ба иборавожаҳои **қафаси шишагӣ** ё **равзанаи шишадор** пазириши бехтареро дар миёни осорхонашиносон қасб намудааст. Зеро он бисёр оммафаҳм, умумистеъмол ва сермаҳсул аст.

Ба монанди ин истилоҳоти дигаре чун **этикетка** (зернавишт), **муляж** (банақшагирӣ), **модел** (намуна, намуд), **буклет** (китобча), **код** (рамз), **архитектура** (меъморӣ), **фонд** (бунёд, асл), **демонтаж** (барчидан), **дезинфексия** (безаргардонӣ), **дублет** (хаммонанд), **вернисаж** (ифтиҳоия) ва ғайра вучуд доранд, ки дар рисола ба таври муфассал шарҳу тавзеҳи худро ёфтаанд.

2.5. ба «Истилоҳоти лотинии осорхонашиносӣ» бахшида шудааст. Забони лотинӣ дар гули таърих ҳамчун забони илм дар рушди инкишофи забони тоҷикӣ мавқеи муҳим дорад. Ҳамчунин бисёр калимаҳои истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба вижа истилоҳоти осорхонашиносӣ, ки аз

забони лотинӣ ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардида, дар забони омма маъмул шудаанд.

Яке аз серистифодатарин истилоҳоти лотинии соҳаи осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ калимаҳои **реставратсия** – **restavratio** – барқарорсозӣ ва **консерватсия** – **conservatio** – таҳким мебошанд. Муодили **реставратсия** дар забони арабӣ калимаи **тармим** истифода мешавад, ки маънои луғавии он мараммат кардан, ислоҳ кардан, бозсозӣ кардан ва ё бартараф сохтани камбудихоӣ дар ҳар чизеро гӯянд. Ва истилоҳи лотинии он, яъне **реставратсия** ифодагари маъноҳои болост. Истилоҳи **“консерватсия”** дар луғат ба маънои устувор доштан, мустаҳкам намудан, боз ниғаҳдоштани чизе аз нобудшавӣ ва ислоҳ кардан омадааст. Аммо калимаҳои мазкур ҳамчун истилоҳи осорхонашиносӣ ба маънои тармим ва таҳкими ашёи осорхонавие, ки бо гузашти замон шакли аввалияи худро аз даст додаанд ё таҳриб шудаанд, истифода мешаванд.

Ҳамчунин як қатор истилоҳоти лотинии соҳаи осорхонашиносӣ **имитатсия** (тақлидкорӣ), **куратор** (сарпараст), **ауксион** (музояда), **атрибутсия** (тавсиф), **дубликат** (азнавбарорӣ) ва ғайра дар ин бахш мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Боби сеюми рисола **«Вижагиҳои сохтори истилоҳоти осорхонашиносӣ»** унвон дошта, аз 5 фасл иборат мебошад.

3.1. «Маълумоти мухтасар дар бораи меъёрҳои воҷасозӣ дар забони тоҷикӣ» номгузорӣ шудааст.

Воҷасозӣ яке аз роҳҳои асосӣ ва маъмули ғановатмандии таркиби луғавӣ буда, дар қатори масъалаҳои гуногуни сарфу наҳв дар забоншиносӣ мавқеи муҳим дорад. Тадқиқи калимасозӣ ва муайян намудани қонунҳои дохилии забон дорои аҳаммият ва зарурати махсус мебошад. Инро вазъи таркиби луғавӣ, қорбурди қолабҳои анъанавӣ ва нави калимасозӣ, васеъ гаштани доираи истифода, маъно ва вазифаи нав қасб намудани унсурҳои воҷасозро талаб менамояд.

Аслан худи истилоҳи **“воҷасозӣ”** бар он далолат мекунад, ки раванди сохтани калимаҳои асли дар заминаи калима ё ибораҳо тибқи роҳҳо ва қолабҳои дар забон мавҷудбуда аст ё ба таври дигар, раванди тавлиди воҳидҳои забонии наво, ки бо воҳиди ибтидоӣ робитаи бевоситаи мазмунӣ дорад, мебошад. Маълум аст, ки калимасозӣ яке аз воситаҳои бой шудани таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Ба туфайли ба вожаҳои мустақилмаъноӣ сода ҳамроҳ шудани вандҳои гуногуни калимасоз доираи таркиби луғавии забон вусъат ёфта, онҳо барои ифодаи мафҳумҳои мухталиф хизмат мекунанд.

Дар натиҷаи омӯзиши ҳамаҷонибаи соҳаи осорхонашиносӣ маълум гашт, ки истилоҳоти соҳаи мазкур дар забоншиносии тоҷик аз нигоҳи забонӣ то имрӯз таҳлил ва тасниф карда нашудаанд ва аз ҷиҳати сохтор низ гурӯҳбандӣ нагардидаанд.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро аз ҷиҳати сохтори дастурӣ (грамматикӣ) ба чунин зайл тақсимбандӣ намудем: истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот.

3.2. «Истилоҳоти содаи осорхонашиносӣ» пажӯҳиш гардидааст. Истилоҳоти сода гуфта, гурӯҳи вожаҳоеро гӯянд, ки аслан дар таркиби худ на пешванду на пасванд дошта, бо хусусияти хоси худ аз дигар истилоҳот ба кулӣ тавофут доранд. Умуман навъи содаи сохтори вожаҳо дар ташаккули калимаҳои забони тоҷикӣ хеле серистеъмом маҳсуб меёбад.

Бояд гуфт, ки вожаҳои сода дар ташаккули калимаҳои сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳоти ифодакунандаи фаъолияти осорхонаҳо нақши асосӣ доранд, зеро тавассути онҳо калимаҳои зиёде сохта мешаванд. Дар истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ, ки як ҷузъи таркибии истилоҳоти забони тоҷикиро ташкил медиҳад, як қатор калимаҳои сохташон содаи асливу иқтибосӣ вучуд дорад, ки ифодакунандаи маънову мафҳумҳои гуногуни осорхонавӣ мебошанд. Аз ҷумла, **фонд, ашё, осор, рамз, хифз, мерос, толор, сайр, аср, макет, асл, қайд, хунар, нақш, нусха, шарҳ, сикка, нигора, матн, модел, санад, навъ, мавод, касб, расм, матоъ, шурф, жанр, қабр, дайр, тухфа, тамға, қиёс, шӯба, ҳуччат, буклет, қаср, коҳ, ранг, чой, сабт, олот, сайёҳ, шуро, усул, насб, нутқ, лоиха, сайёр, нодир, қолаб, кор** ва ғайра.

Истилоҳоти мазкур ба он хотир содаанд, ки онҳо бо ҷузъҳои дигар пайваст нагардидаанд ва барои ба вучуд овардани калимаҳои гуногунсохт заминаи муҳим мебошанд.

3.3. «Истилоҳоти сохтаи осорхонашиносӣ» ном гирифтааст. Яке аз роҳҳои ғановатмандии таркиби луғавии ҳар як забон бо усули сарфӣ (морфологӣ) сохтани истилоҳоти соҳа ба шумор меравад. Дар дарозии таърихи пайдоиш ва ташаккулу рушди забони тоҷикӣ пешванду пасвандҳо ҳамчун яке аз воситаҳои асосӣ барои сохтани калимаҳои нав чойгоҳи махсусро касб кардаанд.

Бинобар ин аз нигоҳи сохт истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ, ки бо роҳи сарфӣ сохта шудаанд, ба чунин тарз гурӯҳбандӣ гардидаанд:

1. Бо пешванд сохта шудани истилоҳоти осорхонашиносӣ

Мавриди зикр аст, ки на ҳама пешвандҳое, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ мавҷуданд, дар офариниши истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ширкат мекунад. Аз ин рӯ, мо танҳо пешвандҳоеро, ки дар раванди пайдоиши истилоҳоти осорхонашиносӣ нақш доранд, мавриди таҳлил қарор медиҳем:

а) бо пешванди – боз (ф. м. *aboz* ва *arac*)¹. Пешванди **боз** бо асосҳои феъл ҳамроҳ гардида, маънои такрор ёфтани амал ва ба ҳолати аввал баргаштанро ифода мекунад: **бозёфт, боздид, бозгӯ, бозсозӣ, боздошт, бознавис;**

¹ Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Ҳасандӯсти Муҳаммад. – Теҳрон, 1393 ҳ. – С. 370.

б) бо пешванди – зер. Пешванди **зер** аслан бо исм ва аҳёнан бо асосҳои феъл ҳамроҳ шуда, ба маънои қисмати поёнии ҳар чизе далолат мекунад: **зернавишт, зермон, зерсутун, зербино;**

в) бо пешванди – бо (ф. м. *abāg* - // *arāk*, ф.н. *abā* // *bā*)¹. Аслан пешванди **бо** бо исмҳои маънидор ҳамроҳ шуда, калимаҳои месозад, ки ифодакунандаи маънои дорой ва соҳибият мебошанд: **боарзиш, ботантана, боазамат, ботачриба, бохунар;**

д) бо пешванди – бе (ф. м. аве - // аре)². Пешванди **бе** ҳамчун воситаи воҳосоз ба маънои набудани аломату хосияти чизе далолат мекунад: **беарзиш.**

Ҳамин тариқ гуфта метавонем, ки агарчанде дар сохтани истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ мавқеи пешвандҳо кам бошанд ҳам, аммо ба таври дақиқу амиқ дар сохтани баъзе истилоҳоти соҳаи мазкур нақши муайян доранд.

2. Бо пасванд сохта шудани истилоҳоти осорхонашиносӣ

Теъдоди пасвандҳо аз пешвандҳо бамаротиб бештар аст. Ҳамчунин нақши пасвандҳо дар офаридани вожаҳои истилоҳӣ нисбат ба пешвандҳо равшантар ба назар мерасад. Дар офариниши истилоҳоти соҳаи осорхонашиносии забони тоҷикӣ албатта на ҳамаи пасвандҳо ширкат меварзанд. Аммо пасвандҳои аз қабилӣ, - **гоҳ**, - **дон**, - **гар**, - **иш**, - **анда**, - **ӣ** ва ғайра аз ҷумлаи пасвандҳои мебошанд, ки дар сохтани истилоҳоти осорхонашиносӣ нақши қобили мулоҳизаеро доранд.

а) бо пасванди – гоҳ. Ин пасванд яке аз пасвандҳои фаъоли забони тоҷикӣ дар исмсозии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ маҳсуб меёбад. Пасванди мазкур ба калимаҳои гуногун ҳамроҳ гардида, исмҳои сохтааст, ки мафҳуми маконро мефаҳмонанд: **намоишгоҳ, тармимгоҳ, маҳфузгоҳ, бошишгоҳ, шабонгоҳ, оташгоҳ, парастиишгоҳ, озмоишгоҳ, чомагоҳ, мамнуъгоҳ, оромгоҳ, дафнгоҳ;**

б) бо пасванди – дон. Ин пасванд яке аз пасвандҳои маъмули калимасоз дар забони тоҷикӣ ба шумор рафта, ханӯз дар забони форсии миёна дар калимасозӣ фаъолона ширкат доштааст. Масалан, пасванди – **дон** дар забони форсии миёна дар шакли - *odān*, форсии қадим ба гунаи **-dāna-* чойгоҳ, “макон” (ҳиндуаврупоӣ **dhē-no-*) ба қор рафта, аз решаи *dā-* “ниҳодан, қарор додан” сарчашма гирифтааст. Пасванди мазкур бо калимаҳои ҳамроҳ шуда, маънои макон ва зарфиятро ифода мекунад. Бо пасванди “**дон**” чунин истилоҳоти осорхонашиносӣ сохта шудааст: **хумдон, устухондон (устадон), сурмадон, бухурдон, қаламдон, чузвдон, рангдон, сиёҳдон, тирдон, туфдон, ғалладон, обдон, бордон, симобдон, тангадон, намакдон, сочмадон, захрдон, гулдон;**

в) бо пасванди – гар. Дар забони форсии миёна ин пасванд дар шакли «-*gar*» ва «-*kar*», ба назар мерасад ва ҳамчун чузбӣ дуҷуми

¹ Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Ҳасандӯсти Муҳаммад. – Теҳрон, 1393 х. – С. 347.

² Ҳамонҷо С. 555.

калимаҳои мураккаби форсии қадими «-kara» аз «kar» «кардан» истифода шудааст. Аслан пасванди **гар** бо исму сифатҳо ҳамроҳ шуда, истилоҳоте месозад, ки ба шуғл ва сифати ашхос вобастагӣ дорад. Истифодаи пасванди мазкур дар сохтани истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ чашмрас мебошад: **намоишгар, тармимгар, ороишгар, тамошогар, муаррифгар, эҳдогар, гардишгар, хифозатгар, омӯзишгар, тавсифгар, таблиғгар, ковишгар, нигоргар, мисгар, заргар, сафолгар, оҳангар, дуредгар;**

г) бо пасванди – иш (ф.м. *isn*, эр.б. **-is-na*)¹ ва дар забони авастой дучор намешавад. Пасванди - **иш** дар сохтани истилоҳоти осорхонашиносӣ ғаёол аст: **намоиш, ковиш, нигориш, омӯзиш, пажухиш, пайдоиш, пӯшиш, гардиш, арзиш;**

ғ) бо пасванди – бон (ф.м – *bān*, ф.б **rāna* - ё **rāvan*)². Пасванди **бон** дар забони муосири тоҷик исмсоз буда, исми шахс месозад: **нигоҳбон;**

д) бо пасванди – анда (ф. м. – *andag*, эр. б. *and* – *ant*)³. Пасванди мазкур яке аз пасвандҳои маъмули калимасоз дар забони тоҷикӣ мебошад. Маълум аст, ки пасванди - анда аз асоси замони ҳозираи феъл сифати феълии замони ҳозира месозад, ки он амал ё ҳолатеро мефаҳмонад, ки ҳамчун аломати предмет дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад. Ш. Рустамов дар асари худ “Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм” қайд кардааст, ки пасванди - анда сифати феълии тарзи фоил месозад ва ба исми ҷондор тааллуқ дорад. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки сифатҳои феълии исмшуда бо пасванди - анда хеле зиёданд.

Бо пасванди - **анда** чунин истилоҳоти осорхонашиносӣ сохта шудааст: **шарҳдиханда, бақайдгиранда, бинанда, чамбоваранда, нигоҳдоранда;**

ё) бо пасванди - ӣ. Пасванди **-ӣ-** и исмсоз асли худро аз – *ih* - и забони порсии миёна гирифтааст, ки решаи он, дар навбати худ, ба *iya* – *dwa* - забони эронии бостон мерасад. Ин пасванд аз ҷумлаи пасвандҳои зоё ва сермахсули вожасозии забони тоҷикӣ буда, дар сохтани истилоҳоти осорхонашиносӣ низ нақши бориз гузоштааст: **намоишӣ, ороишӣ, бозсозӣ, навсозӣ, қолабӣ, сахнасозӣ, ёдгорӣ** ва ғайра.

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар соҳаи осорхонашиносӣ бо усули дигари калимасозӣ – ба истилоҳи мураккаб илова шудани воситаҳои дигари калимасоз низ ба мушоҳида мерасад. Микдори зиёди ин қабил воҳидҳои луғавӣ бо роҳи ба истилоҳоти мураккаби дорои маънои касбу кори шахс ҳамроҳ шудани пасванди – **ӣ** шакл мегиранд. Пасванди – **ӣ** аз пасвандҳои муштарақвазифае ба шумор меравад, ки дар сохтани исму сифат ғаёлона иштирок мекунад ва махсусан дар исмсозии мураккаб, ба ақидаи аҳли таҳқиқ, сермахсул мебошад. Пасванди мазкур дар калимасозии истилоҳоти осорхонашиносӣ аз

¹ Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Ҳасандӯсти Муҳаммад. – Теҳрон, 1393 ҳ. – С. 221.

² Ҳамонҷо С. 391.

³ Ҳамонҷо С. 241.

исмҳои мураккаби номи шахс номи амал сохтааст: **гирдовар - гирдоварӣ, чамъовар – чамъоварӣ, бақайдгир – бақайдгирӣ, фехристнигор – фехристнигорӣ, мачмуасоз – мачмуасозӣ, нигоҳдор – нигоҳдорӣ, сахнасос – сахнасосӣ, мураттабсос – мураттабсосӣ, ҳароратсанҷ – ҳароратсанҷӣ, харидор – харидорӣ, роҳнамо – роҳнамоӣ, роҳбалад – роҳбаладӣ** ва ғайра.

Ҳамчунин дар истилоҳоти осорхонашиносӣ як гурӯҳ калимаҳое вучуд доранд, ки тавассути миёнвандҳо (инфиксҳо) сохта шудаанд. Дар сохтани истилоҳоти мураккаби осорхонашиносӣ нақши миёнвандҳо камтар ба назар мерасад ва метавон онҳоро ба таври зер гурӯҳбандӣ намуд:

а) истилоҳоти осорхонавие, ки бо миёнванди (инфикси) – **у** сохта шудаанд: **сайругашт, сайрусаяҳат, гаштугузор, кофтуков, дурудароз, ҷустуҷӯ, рафтуомад, додугирифт, тохтутоз, сарусад, бандубаст.**

б) истилоҳоти осорхонавие, ки бо миёнванди (инфикси) – **о** сохта шудаанд: **ҳамоҳанг, даводав, пасопеш, гирдогирд, рангоранг.**

Истилоҳоти мазкур тавассути **-у-** ва **-о-** дар чунин қолабҳои истилоҳосозӣ сурат гирифтаанд:

а) исм **-у-** феъл: **сайругашт, бандубаст.**

б) исм **-у-** исм: **сайрусаяҳат, сарусад.**

в) феъл **-у-** феъл: **гаштугузор, кофтуков, ҷустуҷӯ, рафтуомад, додугирифт, тохтутоз.**

г) исм **-о-** исм: **ҳамоҳанг.**

ғ) феъл **-о-** феъл: **даводав.**

д) зарф **-о-** зарф: **пасопеш.**

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили таркиби истилоҳоти сохтаи осорхонашиносӣ маълум гардид, ки яке аз роҳҳои асосии истилоҳофарии соҳаи осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ роҳи сарфии воҷасозӣ (тавассути пешванду пасвандҳо) ба ҳисоб меравад. Теъдоди басо зиёди унсурҳои луғавӣ махсусан истилоҳоти осорхонашиносӣ бо роҳи ҳамроҳшавии пасванду пешвандҳо ба исмҳо ташаккул ёфта, ба ин восита таркиби луғавии забони тоҷикӣ ғанитар гаштааст.

3.4. «Истилоҳоти мураккаби осорхонашиносӣ» ба таври муфассал мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Масъалаи воҷасозии истилоҳоти мураккаб аз ҷониби муҳаққиқони соҳибназар таҳқиқ гардида, сохтору қолабҳои калимасозии онҳо дар забони тоҷикӣ як андоза омӯхта шудааст, аммо баъзе муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки калимасозии исмҳои мураккаб яке аз масъалаҳои душвор ва то кунун аз ҷиҳати илмӣ пурра ҳалнашуда мебошад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик калимасозии исмҳои мураккаб хеле сермаҳсул буда, барои кутоҳ ва рехта ифода кардани фикр имконият медиҳад. Калимасозии вожаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ хеле рушд намуда, таърихи тулониву заминаҳои зиёди таърихӣ дорад.

Як қисми таркибии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро калимаҳои мураккаб ташкил медиҳанд. Табиист, ки бо усули мураккаб

чараён гирифтани вожасозӣ яке аз омилҳои сайқалёбии меъёри калимасозист. Усули калимасозии мураккаб дар соҳаи осорхонашиносӣ муравваҷ аст ва дар шакли мураккаб ин калимаҳо номи мафҳумҳои дақиқу амиқро ифода менамоянд. На ҳама ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ дар истилоҳсозии мураккаби осорхонашиносӣ ба қор бурда мешаванд. Онҳо бештар бо исму исм ва исму феъл сохта мешаванд.

Дар сохтани истилоҳоти мураккаби соҳаи осорхонашиносӣ вожаи **хона**, ки маъноӣ ҷой ва макони чизро ифода мекунад, хеле серистеъмол мебошад. Вожаи **хона** бо ҷузъи исми маънидор пайваст гардида, истилоҳоти нави осорхонашиносӣ сохтааст: Масалан калимаҳои **осорхона**, **нигорхона**, **аҷоибхона**, **ёдхона**, **хумхона**, **бутхона**, **чиллахона**, **сафолпазхона**, **чувозхона**, **суратхона**, **гӯрхона**, **устохона**, ва **китобхона** аз исму исм сохта шуда, ба маъноӣ ҷой ва маконест, ки дар онҳо осори таърихӣ ва чизҳои аҷоиб ба намоиш гузошта мешаванд.

Яке аз серистифодатарин вожаи дигаре, ки баъд аз калимаи **хона** дар сохтани истилоҳоти мураккаби осорхонашиносӣ нақши бориз дорад, калимаи **сар** мебошад. Дар соҳаи осорхонашиносӣ вожаи **сар** бо дигар исми маънодор васл гардида, як қатор истилоҳоти мураккаби осорхонашиносӣ сохтааст: **сармуҳофиз**, **сарпараст**, **сарсутун**, **сарнайза**, **сарнавишт**, **сарчашма**, **сарходим** ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки тарзи дигари калимасозӣ дар забони тоҷикӣ аз исму феъл сохтани калимаҳои мураккаб мебошад. Ин тарзи вожасозӣ бештар бо асоси замони ҳозира сохта мешавад, ки ин раванд дар истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ низ мушоҳида мешавад: **осорхонашинос**, **катибашинос**, **бостоншинос**, **санъатшинос**, **кишваршинос**, **мучассамашинос**, **ҳуччатнигор**, **намоишвар**, **ҷобачогузор**, **мачмуасоз**, **хароратсанҷ**, **тамошобин** ва ғайра.

3.5. «Ибора-истилоҳоти осорхонашиносӣ» унвон гирифтааст. Масъалаи омӯзиши ибора ва шаклҳои он дар илми забоншиносӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамояд. Оид ба ин масъала олимони забоншинос таҳқиқоти мухталифро анҷом додаанд.

Ибора-истилоҳ аслан аз ду ё чанд калимаи мустақилмаъно, ки ҳар кадом дорои маъноӣ алоҳидаи вожагонӣ буда, яке бо дигаре тобеъ аст, ташкил меёбад. Ё ба ибораи дигар ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, ки бо ёрии воситаҳои дастурӣ бо ҳам пайванд шуда, мафҳумҳои мураккабро ифода мекунанд, ибора номида мешавад. Ибора-истилоҳот як қабати асосии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносиро фаро мегирад. Агар тавассути истилоҳоти сода, сохта ва мураккаб ному мафҳумҳои гуногун то як андоза равон инъикос гарданд, ибора-истилоҳот мафҳумҳоро дақиқу муфассалтар баён менамояд. Дар шакли ибора сохтани истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ яке аз маъмултарин ва сермахсултарин қолиб ба шумор меравад. Ба хоҳири мурағабии қор ибора-истилоҳоти соҳаи мазкур шартан ба изофию пешояндӣ чудо карда шудааст:

1. Ибора-истилоҳоти изофӣ:

а) ибораҳое, ки аз исму исм сохта шудаанд: **намоиши осорхона, намоиши сайёр, намоиши осор, китоби таассуроти тамошобинон, китоби роҳнамо, тармими ашё, тармими осор, ашёи осорхона, фонди осорхона, бойгонии осорхона, тамошобини осорхона, концепсияи осорхона, роҳбалади осорхона, дизайни осорхона, роҳнамои осорхона, рисолати осорхона, Шурои байналмилалии осорхонаҳо, ифтитоҳи намоиш, шайъи намоиш, толори намоиш, таассуроти тамошобин, боздиди тамошобин, қайди тамошобин, шиносии тамошобин, хатсайри тамошобин, гурӯҳи тамошобин, сарчашмаи бозёфт, нодирияти бозёт, таърихи бозёфт, макони бозёфт ва ғайра.**

б) ибораҳое, ки аз исму сифат таркиб ёфтаанд: **мероси фарҳангӣ, мероси таърихӣ, мероси моддӣ, осори ҳунарӣ, осори бостонӣ, осори атиқа, санъати тасвирӣ, санъати наққошӣ, санъати мучассамасозӣ, санъати кулолгарӣ, осорхонаи миллӣ, осорхонаи кишваршиносӣ, осорхонаи мардумшиносӣ, намоиши доимӣ, намоиши муваққатӣ, намоиши ҳунарҳои мардумӣ, фонди асосӣ, фонди захиравӣ, экскурсияи осорхонавӣ, экскурсияи тафсири, экскурсияи мавзӯӣ, ва ғайра.**

г) ибораҳое, ки аз исму сифати феълӣ сохта шудаанд: **экскурсияи таъсиркунанда, ашёи тавсифшаванда, коллексияи таҳқиқшуда, толорҳои кушода, ашёи ҷамъовардашуда, намоиши диққатҷалбкунанда, шахси ҳифозаткунанда, осори кашфшуда, экспозитсияи ороишёрфта, объекти ҳаффоришуда, осори таҳрибшуда, тамошобини қафомонда, намоиши такмилёрфта, сайёҳати дилгиркунанда, ашёи тармимшуда ва ғайра.**

2. Ибора-истилоҳоти пешояндӣ:

Ибораҳои пешояндӣ дар ташаккули қисми зиёди истилоҳоти осорхонашиносӣ, махсусан, ибораҳои феълӣ мавқеи аввалиндараҷа доранд: **ба қайд гирифтани, ба намоиш гузоштани, ба нақша гирифтани, ба тамошобини фаҳмондани, дар қурра зарф пухтани, ба фонд даромадани, бо диққат гуш кардани, ба даст овардани ашёи таърихӣ, аз осорхона боздид намудани, дар намоиш иштирок намудани, ба коллексияҳо ҷудо намудани ашёи осорхонавӣ ва ғайра.**

Ҳамин тавр аз таҳлили баргаҳои гирдомада маълум мешавад, ки як қисми таркибии истилоҳоти марбут ба соҳаи осорхонашиносиро ибора-истилоҳот ташкил медиҳанд, ки онҳо дар навбати худ воҳидҳои нави луғавӣ сохтаанд.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Дар натиҷаи таҳқиқи пажӯҳиш, омӯзиш ва баррасии фаъолияти гуногунҷабҳаи осорхонаҳо муайян гардид, ки як қисми таркибии истилоҳоти забони тоҷикиро калимаву истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ фаро гирифтаанд, ки онҳо дар навбати худ барои такмил ва ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон нақши муассир

доранд. Пас аз таҳлилу баррасии ҳамачонибаи истилоҳоти осорхонашиносӣ ва мутолиаи осори муҳаққиқони соҳибназар оид ба ин масъала метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

1. Омӯзиши илми осорхонашиносӣ дар замони ҳозира хусусияти илмӣ дошта, муносибати инсониятро бо таъриху осори аз қадим боқимонда меомӯзад.
2. Масъалаи пажӯҳиши илмии истилоҳу истилоҳсозӣ ва муқаррар кардани қоидаву меъёрҳои сохтани онҳо тақозои замон буда, яке аз масъалаҳои мубрами бахши истилоҳшиносии илми забоншиносии тоҷик мебошад. [4-М]
3. Вожаву истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ вобаста ба хусусиятҳои луғавию маъноии худ гурӯҳҳои махсуси мавзуиро ташкил мекунанд, ки дар боби аввали рисола ҳамчун гурӯҳҳои мавзуй ва вожагониву маъноӣ (истилоҳоти фондии осорхона, истилоҳоти намоишии (экспозитсионӣ) осорхона, истилоҳоти санъати тасвирӣ ва амалии осорхона, истилоҳоти бостоншиносии осорхона) гурӯҳбандӣ гардида, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. [1-М]
4. Дар мавриди бою ғанӣ гардонидани таркиби истилоҳоти забони тоҷикӣ истилоҳоти иқтибосии осорхонашиносӣ нақши муҳим бозидаанд.
5. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян карда шуд, ки дар ташаккули истилоҳоти осорхонашиносии тоҷикӣ, ҳамчунин истилоҳоти арабӣ (тармим, мерос, ҳафрийёт, маъраз, ҳифз, осор, санъат...), фаронсавӣ (витрина, фонд, этикетка, модел, буклет, код...), лотинӣ (реставратсия, консерватсия, экскурсия, экспедитсия, экспозитсия...) ва забонҳои дигар низ ҳиссагуздоранд, ки ин аз робитаҳои фарҳангии мардуми тоҷик бо қавму миллатҳои дигар шаҳодат медиҳад. [2-М]
6. Дар чараёни пажӯҳиш муқаррар карда шуд, ки истилоҳоти осорхонашиносии тоҷикӣ аз ҷиҳати сохт сода (фонд, ашё, осор, рамз, ҳифз, мерос, толор, сайр, аср), сохта (намоишгоҳ, тамошобин, сурмадон, ковиш, пайдоиш, заргар, сафолгар), мураккаб (осорхонашинос, бостоншинос, осорхона, сафолпазхона, сармуҳофиз, нигоҳхона) ва ибора-истилоҳот (мероси фарҳангӣ, сайри осорхонавӣ, толори экспозитсионӣ, гурӯҳи экскурсионӣ, ашё ва коллексияи осорхонавӣ) мешаванд.

Хулоса таҳқиқу омӯзиши вожаву истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҷамъият, махсусан истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ, ки як ҷузъи таркибии забони тоҷикиро фаро гирифтаанд, аҳаммияти илмиву таърихӣ доранд.

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Аз омӯзишу баррасии мавзӯи мазкур метавон ба чунин натиҷа расид, ки рисолаи мазкур аз аҳаммият ҳолӣ нест, зеро он ба таҳқиқу

пажухиши назарӣ ва амалии яке аз масъалаҳои муҳимми илми забошиносӣ – истилоҳшиносӣ ва илми фарҳангшиносӣ – осорхонашиносӣ равона шудааст. Ҷиҳати истифодаи амалии минбаъдаи натиҷаҳои таҳқиқ чунин тавсияҳо манзур мегарданд:

1. Натиҷаи таҳқиқи рисола, ки дар ҷараёни таҳқиқ ба даст омадааст, метавонад дар омӯзиши масъалаҳои илмии истилоҳшиносӣ ва осорхонашиносӣ ба таври васеъ истифода шавад.
2. Дар заминаи маводи таҳқиқ нахустин “Фарҳанги тафсирии истилоҳоти осорхонашиносӣ” бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таҳия ва нашр карда мешавад. Таҳияи фарҳанги мазкур ба роҳбаладон ва ходимони илмии осорхонаҳо имконият медиҳад, то ба мазмуни калимаву истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ва тобишҳои маъноии онҳо хубтар сарфаҳм раванд.
3. Осорхонашиносон, бостоншиносон, санъатшиносон ва махсусан роҳбаладон ва ходимони илмии осорхонаҳо метавонанд маводи мазкурро дар фаъолияти кории худ ҳамчун дастури соҳавӣ мавриди истифода қарор диҳанд, зеро вожаву истилоҳоти самтҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо махсусан фаъолияти фондӣ ва намоишӣ (экспозитсионӣ) ба шакли возеҳ шарҳу тафсири худро ёфтаанд.
4. Ҳамчунин устодони риштаи осорхонашиносии Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ метавонанд истилоҳоти осорхонашиносиро ҳамчун фанни таълимӣ ба донишҷӯён дарс омӯзонанд.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР МАҚОЛАҲОИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ БАЁН ГАШТААСТ:

1. Мақолаҳои дар маҷаллаҳои ба феҳристи ҚОА ҶТ шомилбуда

[1-М.] Зарипов А. Н. Нақши истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ / А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №4/3,(203), Душанбе, 2016. – С. 46 - 50.

[2-М.] Зарипов А. Н. Иқтибосоти арабӣ дар истилоҳоти осорхонашиносӣ / А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №4/3, Душанбе, 2017. – С. 125 - 128.

[3-М.] Зарипов А. Н. Истилоҳоти фондии осорхона ва вижагиҳои онҳо дар забони тоҷикӣ / А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон, №4,(81), Душанбе, 2019. – С. 77 - 81.

[4-М.] Зарипов А. Н. Нигоҳе ба таърихи истилоҳоти осорхонашиносӣ / А. Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №8, Душанбе, 2019. – С. 87 – 89.

2. Маҷаллаҳои дигари илмӣ

[5-М.] Зарипов А.Н. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти осорхонашиносӣ / А. Н. Зарипов // Аҳбори осорхонаи таърихии Вилояти Суғд, №5, - Хучанд, 2019. – С. 121-127.

[6-М.] Зарипов А.Н. Вижагиҳои сарфии истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ / А. Н. Зарипов // Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон, №3, - Душанбе, 2021. – С. 21-29.

[7-М.] Зарипов А.Н. Нақши ибора-истилоҳот дар ташаккули истилоҳоти осорхонашиносӣ / А. Н. Зарипов // Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон, №4, - Душанбе, 2021. – С. 24-29.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: ТДУ 809.155.0

ББК: ТБ 81.2 (2Т)

3 - 35

ЗАРИПОВ АЛИШЕР НАДЖМУДИНОВИЧ

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ И СТРУКТУРНОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ МУЗЕЙНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени
кандидата филологических наук по специальности
10. 02. 01 – Таджикский язык

Душанбе – 2022

Работа выполнена на кафедрах арабской филологии и истории языка и типологии Национального университета Таджикистана

Научный руководитель: **Сайфиддин Назарзода** – доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки

Официальные оппоненты: **Шокиров Туграл Сироджович** – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики;

Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени С. Улугзаде

Ведущая организация: Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Защита диссертации состоится «08» декабря 2022 г., в 13⁰⁰ часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-021 при Национальном университете Таджикистана по адресу г. Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус № 10, 1 этаж, зал Ш. Хусейнзода.

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Национального университета Таджикистана по адресу 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17 и на официальном сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2022 года

Ученый секретарь
диссертационного совета, доктор
филологических наук, профессор

Джураева М.Р.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Таджикский язык входит в число таких языков, которые несмотря на противостояния древнейшим и более развитым языкам, не утратил своей уникальности. Безусловно, это еще раз подчеркивает созидательную силу этой ветви арийского языка с древних времен и по сей день. Таджикский язык испокон веков использовался не только как язык поэзии, прозы, науки, философии, на нем велось делопроизводство и административно-правовые документы, о чем свидетельствуют многочисленные научные труды, посвященные тому или иному научному аспекту в области истории и литературы, и сегодня, не потерявшие своей ценности. В связи с этим проблема изучения терминологии в общем и, терминологии различных сфер жизни общества, в частности, входит в ряд важнейших вопросов языкознания каждого исторического периода.

Терминология занимается изучением специальных слов и понятий различных сфер науки. Учитывая это, Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, выступая на торжественном собрании, посвященном Дню государственного языка Республики Таджикистан отметил: «Во времена неуклонного развития науки и техники, подготовка терминов и терминологических словарей имеет большое значение для развития языка в нашем обществе. Образование научного языка невозможно без создания терминологических словарей по разным отраслям науки. Исходя из чего, считается необходимым с целью расширения отраслевой терминологии, в том числе, политической, экономической, информационной, правовой и др. всесторонне использовать возможности родного языка»¹.

Ученые и исследователи должны уделять больше внимания и всесторонне изучать слова и термины таджикского языка.

Таким образом, актуальность темы диссертационного исследования и представленного в нем материала обусловлена тем, что до сих пор музейная терминология, несмотря на то, что входит в составную часть таджикской терминологии, остаётся в разряде малоизученных вопросов.

Тема является предметом оживленных дискуссий и споров в сообществе ученых – лингвистов, которые исследовали различные направления музейной деятельности (фондовую, экспозиционную, экскурсионную, документальную, коллекционную и др.). Однако, мы решили рассмотреть анализируемую проблему с точки зрения языкознания и в этом заключается **новизна** нашего исследования.

Изучение музейной терминологии, как одного из важнейших частей таджикского языкознания, имеет большое значение для правильного понимания многих аспектов национальной культуры таджиков и развития музейного дела в Таджикистане.

¹ Рахмон Эмомалӣ. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Садои мардум. – 2019. – 5 октябр.

Степень изученности научной темы. Многоаспектная деятельность музеев и таджикское музееведение является неотъемлемой частью культурного наследия древней таджикской нации. Создание и развитие музеев во многом зависит от требований общества, коллекционирования, хранения и изучения объектов природы, исторического и культурного наследия. Многие ценные предметы, которые собираются на протяжении веков хранятся именно в музеях. Музеи образовались как требование времени, для удовлетворения культурного и эстетического спроса разных слоев населения, познания ценной и многообразной материальной и духовной культуры народа. Коллекционировать, хранить и изучать природные памятники люди начали с древних времён, этот процесс в последующих столетиях явился поводом для организации музеев и в настоящее время находится в центре внимания человечества.

В Республике Таджикистан изучение терминов и музейной науки началось с конца 20-х и начала 30-х годов XX века, во времена бывшего Советского Союза, после чего музеи превратились в государственные учреждения. Интерес к изучению музейной терминологии нашел свое отражение в многочисленных исследованиях российских авторов, таких как Т.Ю. Юренева, О.Р. Васильева, Т.В. Галкина, Н.И. Рубан, А.В. Ануфриева, Н.А. Томилова, Л.М. Шляхтина, Н.В. Кузина, Н.В. Мягтина, Е.В. Важова, таджикских ученых - Г.З. Нурова, А.К. Шарипова, Ф. Шарифзода, З.С. Ибрагимова, С.Ш. Марофиева, Дж. Хомидова.

В 2010 году научными сотрудниками Государственного учреждения Республиканский историко-краеведческий музей имени Абуабдулло Рудаки в городе Пенджикенте был издан первый русско-таджикский словарь музейной терминологии, который состоял из более 1000 слов и терминов музейной лексики¹.

Хотя в данном словаре присутствуют недостатки, дальнейшая работа над ним является хорошим подспорьем для составления толкового словаря музейных терминов в Республике Таджикистан.

Ряд исследователей в области истории становления и социокультурной деятельности музеев защитили кандидатские диссертации, в частности Г. Нуров «Формирование и развитие музейного дела в Таджикистане (30-е годы XX-начало XXI вв.)» [2011], Ф. Шарифзода «Социально-культурная деятельность музеев Таджикистана в период независимости (1991-2011 гг.)» [2014], Х. Нурматзода «Музыкальные инструменты коллекций музеев Республики Таджикистан как источник изучения истории культуры таджикского народа» [2020] и А. Шарифзода «Кулябский клад саманидских дирхемов как исторический источник» [2020].

Однако, несмотря на большое количество литературы по данной теме, изучение истории музейной терминологии, ее семантики и

¹ Саид, Ю. Фарҳанги истилоҳоти осорхонашиносӣ (русӣ-тоҷикӣ) / Ю. Саид. – Душанбе, 2010. – 48 с.

структуры, в таджикском языкознании до сих пор не получило подробного освещения.

Связь исследования с программами и научной тематикой. Результаты исследования тесно связаны с программами для ученых из сферы культурологии, истории, социологии и др. Результаты и выводы данного научного исследования могут иметь важное значение в разработке образовательных программ. Тема диссертационной работы включена в научно-исследовательскую работу кафедры арабской филологии и истории языка и типологии Таджикского национального университета.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования – провести подробный и тщательный анализ музейных терминов. Внедрение богатейшей международной терминологии в язык мира, упорядочение музейной терминологии с использованием возможностей таджикского языка и подбор соответствующих эквивалентов является одной из важнейших задач языкознания. По этому вопросу Основоположник мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон во время своего выступления на торжественном собрании, посвященном Дню государственного языка Республики Таджикистан отметил: «С целью сохранения оригинальности языка во время использования терминов нужно иметь в виду и объём устойчивых элементов государственного языка, и разумное заимствование. Мы должны воздерживаться от ненужного заимствования, и должны находить термины, соответствующие природе языка, морфологической, синтаксической и фонетической структуре»¹.

Задачи исследования. Основной задачей исследования является, прежде всего, всестороннее изучение и исследование лексико-семантических и структурных особенностей музейной терминологии в таджикском языке.

В диссертации поставлены следующие исследовательские задачи:

- провести всесторонний анализ и исследовать музейную терминологию в таджикском языке;
- определить понятие и специфику музейной терминологии с использованием отечественных и зарубежных словарей;
- определить смысловые преобразования музейной терминологии;
- классифицировать музейную терминологию по темам и значениям;
- идентифицировать заимствованную музейную терминологию с нормами современного таджикского языка;
- исследовать и изучить источники появления и развития музейной терминологии в таджикском языке;

¹ Рахмон Эмомалӣ. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Садои мардум. – 2019. – 5 октябр.

- определить структуру и значение слов арабской, латинской и французской музейной терминологии;
- определить структуру музейной терминологии;
- определить этимологию некоторых музейных терминов;
- оказать помощь экскурсоводам и научным работникам в ознакомлении с музейной терминологией.

Объект исследования - музейная терминология таджикского языка.

Предмет исследования - лексико-семантическое и структурное исследование музейной терминологии в таджикском языке.

Теоретические основы исследования. В основу диссертационного исследования положен принцип изучения и обобщения фактического материала, разработанный в трудах А.Д. Хаютина, Н.П. Кузкина, Л.С. Пейсикова, Ю.А. Рубинчик, Д.С. Лотте, А.А. Реформатского, В.В. Виноградова, А.А. Керимовой, М.Н. Боголюбова, В.А. Ефимова, А.А. Грюнберга, Л.Х. Давидовой, И.М. Оранского, Д.И. Эдельмана, В. Капранова, М. Шакури, Д. Саймиддинова, Ш. Рустамова, Т. Бердиевой, М.Н. Косимовой, С. Сулаймонова, С. Назарзода, М.Х. Султон, Ф. Амоновой, А. Байзоева, П. Нунова, Т. Шокирова, Ш. Исматуллозода, А. Юсупова, А. Мухаббатова, Б.Н. Хакимовой, З.Ф. Абдуллоевой и др.

Теоретической базой диссертации послужили также работы русских учёных: В.Г. Ананьева, Н.А. Томилова, Н.И. Рубана, И.И. Резника, О.С. Сапанжа, Т.Г. Горбуновой, М.Ю. Юхневича, О.Р. Васильевой, А.П. Анчикова, Е.В. Важовой, Т.В. Галкиной, Г.К. Карамановой, Е.В. Старинковой, А.В. Лушниковой, Л. Скрипкиной, А. Лешенко и таджикских учёных А. Қ. Шарифзода, Г.З. Нунова, Ф. Шарифзода, С. Юнуси, Р. К. Дустовой, М. Файзуллоева и др.

Методы исследования – описательный, общенаучное наблюдение, толкование, лексико-семантический, структурный, сравнительно-исторический, по необходимости – статистический.

Источниками исследования послужили известные толковые таджикско-персидские словари, научное наследие исследователей музейной сферы. Наряду с этим, еще одним важным источником являются музейные предметы (исторические и культурные памятники, археологические раскопки, памятники изобразительного искусства, нумизматика, письменные и литературные памятники таджикской классической литературы), которые имеют источниковые характеристики и являются хорошим материалом для анализа и определения музейной терминологии.

Научная новизна темы исследования заключается в том, что до настоящего времени не было составлено диссертационных работ на таджикском языке касательно лексико-семантических и структурных особенностей музейной терминологии.

Также в диссертационной работе приведены подробные сведения из теории музееведения, истории развития и возникновения музейной терминологии, составления первых терминологических словарей по

музееведению на разных языках мира, определение по тематическим (ТГ) лексико-семантическим группам (ЛСГ) музейной терминологии и их характеристики. Также рассмотрены вопросы заимствованной музейной терминологии из других языков. Эти термины были разгруппированы на арабский, французский и латинский языки. Также определены места простых, производных, сложных и изафетных терминов в формировании музейной терминологии.

Основные положения, выдвигаемые на защиту:

- Музееведение как отдельная академическая наука является особенно важным и ключевым предметом для изучения истории и культуры, национальных ценностей, обычаев, национальных традиций и народных промыслов. Анализ и исследование музейной терминологии являются насущной и необходимой проблематикой музееведения в настоящее время.
- Анализ и рассмотрение музейных терминов с языковой точки зрения был впервые проведен в таджикском языкознании.
- Деление тем на ТГ (тематические группы) и ЛСГ (лексико-семантические группы) и ряд слов музейной терминологии (фондовая, экспозиционная, изобразительное, прикладное искусство и археологическая терминология), целесообразны для языкового восприятия и понимания важных вопросов музееведения.
- Конкретное значение, понятие некоторых музейных терминов местами определены путем приведения арабских, иногда французских, испанских, немецких и латинских эквивалентов.
- Рассмотрение путей и методов формирования музейных слов и терминов проведено с указанием моделей словообразования таджикского языка.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Материалы и обобщения, содержащиеся в диссертации, могут быть полезны при изучении вопросов терминологии и музееведения. Музееведы, археологи, искусствоведы и особенно экскурсоводы и научные работники музеев могут использовать данный материал в ходе своей трудовой деятельности как отраслевую рекомендацию, т.к. в данной работе чётко разъяснены и истолкованы термины музейной, особенно фондовой и экспозиционной деятельности.

Материалы диссертации могут быть использованы в учебном процессе при преподавании и обучении по курсу “музееведение” и “музейная терминология” в различных вузах; при составлении учебных пособий по терминологии для студентов.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация на тему «Лексико-семантическое и структурное исследование музейной терминологии в таджикском языке» соответствует ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - Таджикский язык.

Личный вклад соискателя ученой степени состоит из определения цели и аргументировании поставленных задач, сбора необходимых материалов, их обработки, апробирования итогов, подготовки статей и научных докладов по теме исследования. Данная работа является итогом пятилетних поисков и кропотливого труда автора. Также стиль, постановка вопросов и задач диссертации является личным трудом автора.

Апробация результатов исследования. Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на расширенном заседании кафедр арабской филологии, современного таджикского литературного языка, истории языка и типологии, таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Национального университета Таджикистана (протокол № 7 от 15. 01. 2022 г.).

Основные результаты диссертационного исследования были представлены на научно-практических конференциях и республиканских семинарах (2015 – 2020 гг.), проведенных в Национальном университете Таджикистана, Государственном учреждении «Национальный музей Таджикистана» при Исполнительном аппарате Президента Республики Таджикистан на темы «Роль музейной терминологии в таджикском языке» (Душанбе, 2016), «Заимствованные термины в музейной терминологии» (Душанбе, 2017), «Фондовые термины музея и их особенности в таджикском языке» (Душанбе, 2018) и «Взгляд на историю музейной терминологии» (Душанбе, 2019).

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликованы 7 статей, 4 из которых в рецензируемых журналах ВАК Российской Федерации и ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и библиографии. Общий объём диссертации составляет 186 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** обосновывается актуальность выбранной темы, даётся общая характеристика степени ее изученности, определяются цели, задачи, объекты, научная новизна исследования, основные положения, выносимые на защиту, а также теоретическая и практическая значимость.

Первая глава диссертации называется «**Лексические особенности музейной терминологии**» и состоит из трех разделов.

Раздел **1.1.** называется «**Общие вопросы музееведения с точки зрения исследователей**» посвящен обзору теоретического материала.

В ходе работы мы убедились, что существование музеев – это как основа культуры в обществе, и оно необходимо. Основными целями и задачами музеев является сбор и хранение исторических и культурных памятников. Бесспорно, сбор и хранение исторических предметов в музеях - процесс давний, но с точки зрения современной музейной науки

наряду с сохранением исторических памятников, также считается наиболее важным изучение и исследование музейной лексики.

По сведениям историков, музееведение как отрасль науки – новое и неисследованное явление. Первые его научные теории появились в конце XIX века в странах Европы, на территории Италии, Германии, Франции и Великобритании. В 1883 году в городе Дрезден (Саксония) в Германии знаменитым немецким историком, директором музея «Зелёные своды» Иоганном Георгом Теодором фон Грассом (1814 – 1885) был издан первый научно-специализированный журнал «Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunden», («Журнал музееведения и античности»), где была опубликована статья «Музееведение как научная дисциплина». Данная статья стала основой музееведения как науки. Кроме того, рядом европейских учёных и музееведов написаны научные статьи, среди них – Самуэль фон Квикхеберг, Габриель Калтемаркт, Каспар Фридрих Найкель, Иоганн Даниэль Майор, Даниэль Вильгельм Моллер, Леонард Кристофф, которых можно назвать основоположниками музееведческой науки.

Таким образом изучение музеев как культурной основы (в произвольной форме) распространилось в разных уголках мира. Наука музееведения в первой половине XX века появилась и развивалась в республиках бывшего Советского Союза и прежде всего в России. До этого времени в России не существовало ни одного научного труда, который затрагивал бы общие проблемы и вопросы музееведения. Далее в 1920 – 1924 гг. издан первый научный журнал под названием «Казанский музейный вестник» в объёме 16 книжек, а после, в 1931 – 1940 гг. был издан другой журнал под названием «Советский музей».

В дальнейшем с целью исследования и совершенствования музееведческой науки, получили развитие научно-исследовательские работы, написаны ряд книг и рекомендации русскими специалистами, известными учёными: Д. А. Равиковичем, М. А. Ариарскоим, Н. В. Афанасьевой, О. Н. Бадера, Т. Г. Бутовой, А. Ю. Вольковичем, А. К. Григорова, И. В. Дубовой, Ю. В. Зиновьевой и др.

Позже в других странах, таких как Иран, Китай, Таджикистан было уделено особое внимание на созидательную роль музея в обществе и перед посетителями распахнули свои двери новые музеи. Действительно, эти страны обладали тысячелетней культурой, и с самых древнейших времён имели различные хранилища, похожие на современные музеи, где им удалось сохранить исторические памятники и ценные книги. Цель музееведения – возродить эти тысячелетние исторические традиции.

Одна из проблем всех музеев мира – это отсутствие научного обоснования данной науки. Из этого исходит, что для становления теоретической базы этой новой сферы – музееведения, необходимо, прежде всего, создать её научное трактование и определить сферу её функционирования. Со времен появления этой науки, ученые стали все больше уделять внимание на терминологию данной сферы.

Как отмечает известный французский энциклопедист Д. Дидро: «Музей является местом, которое занимается сбором, изучением, хранением и показом предметов, исторических памятников, материальной и духовной культуры, также занимается просветительской и агитационной деятельностью»¹.

Этого же мнения придерживается известный советский историк и музеевед Б.А. Столяров, называющий музей местом, где происходит сбор, изучение, хранение и показ предметов культурной важности, исторических памятников, материального и духовного искусства занимается просветительской и агитационной деятельностью².

Английский учёный и искусствовед Дж. Рескин утверждает: «Музей - это место, посещение которого доступно всем, где собраны лучшие памятники из творений человечества и предметы этого дворца побуждают уважать искусство»³.

По поводу использования понятия “музей” в официальных документах Таджикистана надо отметить, что в Законе Республике Таджикистан «О музеях и о музейном фонде» о нем сказано следующее: «Музей является некоммерческим культурным учреждением, который организовывается с целью находки, регистрации, группирования, хранения, исследования и общественного показа исторических культурных предметов и коллекций»⁴.

Как показал анализ теоретического материала, определение “музей”, как в европейских языках, так и в таджикском, имеет одинаковое истолкование, лишь с некоторыми изменениями и дополнениями.

Так, согласно высказываниям ученых, музей является тем местом, где по научным и историческим понятиям хранятся важные предметы, имеющие национальную ценность, и выставлены для всеобщего обзора.

Раздел 1.2. «Терминология музееведения и теоретические вопросы терминологии» посвящен изучению терминологии и её теоретической базе.

Вопрос терминологии и составление терминов считается одним из важнейших частей языкознания, что делает необходимым и теоретически актуальным его исследование. Основная задача терминов – дать точное выражение значений новым определениям. Научно-техническое развитие общества требует от ученых найти близкие по значению слова или термины новым явлениям. Однако, в случае отсутствия эквивалента названию, понятию нового явления в дело вступает словообразование. Для достижения цели используются внутренние языковые резервы и

¹ Дидро Д.. Энциклопедия, или Толковый словарь наук, искусств и ремесел / Д. Дидро. – Париж, 1995. – С. 893-894.

² Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика / Б. А. Столяров. – Москва, 2004. – С. 20

³ Рескин Д. Искусство и действительность / Д. Рескин. – М, 2018. – С. 35

⁴ Конуни Чумхурии Тоҷикистон “Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо”, 28 феввали соли 2004 г., №15 // Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон. – 2004. – №2. – С. 47.

разные способы, в том числе аффиксальное словообразование, т.е; префиксы, суффиксы и инфиксы.

Терминология таджикского языка имеет более чем тысячелетнюю историю. Согласно научной литературе, IX-X века были периодом процветания культуры и цивилизации, развития общественных наук и художественной литературы, в это время появилось много философских, теологических, медицинских, географических, математических и т.п. трудов, таких ученых как Абуали ибн Сина (Авицена), Абурайхон Беруни, Носир Хисрав и др., которые попытались создать новую научную терминологию.

Одним из первых учёных, который взялся за создание таджикской научной терминологии был учёный энциклопедист Абуали ибн Сина. В ту эпоху языком науки и литературы был арабский. Поэтому научные труды в основном были написаны на арабском языке. Авицена наряду с арабским языком писал научные труды и на своем родном языке. Один из прославленных трудов Авицены, написанный на таджикском языке, является «Данишнаме» («Книга знаний»). Этот труд охватывает такие сферы науки, как логика, математика, природа, музыка и др. Автор, опираясь на родной язык, старался внести вклад в создание и определение научных таджикских терминов своего времени.

Также Абурайхон Беруни в «Китоб-ут-тафхим ли авои ли саноат-ит-танджим» («Книга толкования») и позже Носир Хусрав в «Джомеъ-ул-хикматайн» («Книга мудростей») смогли определить научную терминологию таджикского языка. Этих великих личностей можно смело назвать основоположниками и распространителями научного таджикского языка. Этот процесс начался в IX-X веках, во времена государства Саманидов и продолжается до настоящего времени. Но как самостоятельный предмет терминология в научную среду вошла лишь в начале XX века.

В таджикском языкознании о специальных отраслевых словах и общественных терминах написаны ряд научных трудов, однако, до сих пор, в данной сфере имеются не мало нерешенных вопросов. Один из таких вопросов - исследование отраслевой терминологии, которое должно выполняться на основании существующих научных трудов, литературного наследия, периодической печати, общих и отраслевых энциклопедий, толковых и отраслевых словарях на таджикском языке. Одной из таких отраслевых сфер является музейная терминология с научной точки зрения.

В связи с этим, музейная терминология, как особый разряд слов таджикского языка, охватывает конкретные и точные понятия, изучение которых продиктовано временем.

Музееведение является одной из сфер, термины которой среди населения употребляются не широко. Анализ данного материала показал, что термины музейной сферы, по сравнению с другими отраслями, являются сложными и труднопонятными. Поэтому их изучение является одной из основных задач современного языкознания.

Сама жизнь и деятельность научных сотрудников музеев требует всестороннего изучения терминологии этой сферы. Так как, каждый человек, который приходит в музей, хочет приобрести новые знания о национальных ценностях. Каждый предмет, хранящийся в музее имеет свой термин и свой особый исторический и культурный язык, который музейный сотрудник должен знать и уметь объяснить посетителям на простом, понятном языке.

Исследования показали, что развитие музееведческой науки привело к появлению большого количества новых музейных терминов, изменению толкования старых терминов и появлению особого отраслевого языка. Основной целью исследования музейной терминологии является изучение, упорядочение, определение смысла термина, определение их связи в языке, систематизирование современной музейной терминологии и утверждение ряда терминов, которые недавно вошли в научный оборот.

Надо отметить, что изучение музейной терминологии в настоящее время считается одним из важных вопросов в развитии музейной деятельности. Если обратиться к истории музейной терминологии, то уже в 1965 году на заседании Генеральной Конференции Международного Совета музеев в городе Нью-Йорк (ИКОМ) была создана рабочая группа, усилия которой были направлены на формирование музеологического международного словаря, однако в последующие годы в некоторых государствах были установлены ограничения. В эти годы, т.е. во времена «эмансипации музеологии», несколько раз были сделаны попытки для составления и упорядочения музейной терминологии, и первой страной, где была проведена работа по приведению понятийно-терминологического аппарата музееведения в соответствие с современным состоянием музейной практики была бывшая Демократическая Республика Германии. С начала 1973 года в Германии начали подготовку и обработку терминов этой отрасли с целью составления отраслевого словаря, и в итоге, в 1975 году была издана книга под названием «Краткий словарь музейной работы» («Kleines Wörterbuch des Museumswesen»).

Одновременно в 1974 году в бывшем Советском Союзе, был издан «Краткий словарь терминов музееведения» (переиздан в 1983 году), который был составлен в отделе музееведения Научно-исследовательского института бывшего Министерства культуры РСФСР. Настоящий словарь содержит более 200 слов и терминов сферы музееведения и содержит их краткие толкования. Эта работа была первой и очень важной стадией для развития музееведческой терминологии бывшего Союза, словарь в последующем был переведён и издан на другие языки народов Советского Союза. В 1977 году на третьем заседании ИКОМ (International Council of Museums (ICOM) в Москве была создана рабочая группа по изучению музейных терминов, в задачи которой входила подготовка международного словаря. Институт восстановления и музейной методологии Венгрии взял на себя

ответственность выпонить эту работу. В 1986 году после кропотливого труда «Международный словарь музееведения» был издан на двадцати языках мира.

В этот период (1974-1989) учёными-музееведами были составлены ряд больших и малых словарей на различных языках мира. В том числе, в 1978 году на чешском языке была издана книга И.Бенеша «Музееведческий словарь» («Muzeologický slovník»), в 1982 году К. Шпийнер издал «Словарь музееведческой терминологии» («Terminologisches Wörterbuch der Museologie») на немецком языке, в 1983 году П.В. Меншом был издан «Музееведческий словарь» («Museologisch woordenboek») на голландском языке и в 1990 году в Канаде была издана музейный глоссарий («Glossary of museology»), т.е. англо-французский толковый словарь музейных терминов. Все слова и термины, собранные в этих словарях отражают важные стороны работы музеев.

Следует отметить, что первой серьезной попыткой развития музейной и музееведческой терминологии на международном уровне стала публикация в 1986 г. издания, озаглавленного «Dictionarium Museologicum», которое содержит 1632 термина музееведения и переведён на двадцать языков мира.

После приобретения независимости, в Республике Таджикистан особое внимание уделяется музееведению. Сотрудники музеев активно участвуют на всех семинарах и конференциях по исследованию терминологии музейной сферы. Так как музей является научно-культурным учреждением, музейные термины, словосочетания и слова должны использоваться в соответствии с научными нормами языкознания. В Республике Таджикистан в 2010 году сотрудниками Государственного учреждения «Республиканский историко-краеведческий музей имени Абуабдулло Рудаки» города Пенджикент был издан русско-таджикский словарь «Краткий словарь музейной терминологии», который содержал более 200 терминов музейной отрасли¹.

Таким образом, по теоретическим вопросам терминологии проведены много исследований, но по терминологии музейной сферы, являющейся составной частью терминологии таджикского языка, глубоких исследований не проводилось.

Раздел 1.3. «Лексические группы и пласты музейной терминологии» состоит из 4 подразделов.

В этом разделе приведены сведения о разделении слов и терминов музееведения на тематические (ТГ) и лексико-семантические группы (ЛСГ). По нашему мнению, тематические группы объединяют в себе термины не по словесным и смысловым отношениям, а с точки зрения их свойств. Лексико-семантические группы (ЛСГ), выходящие из

¹ Саид Ю. Фарханги истилохоти осорхонашиносӣ (русӣ-тоҷикӣ) / Ю. Саид. – Душанбе, 2010. – 48 с.

тематической группы, имеют смысловые изменения похожие друг на друга.

С этой точки зрения терминология музейной сферы, как специальный пласт слов таджикского языка, имеет конкретные и точные понятия. В связи с чем необходимо разделить терминологию данной сферы на группы и пласты слов, определить их отношения, отталкиваясь от их сфер употребления и дать трактовку каждого из них.

Музейную терминологию по лексическим пластам ТГ (тематическим группы) ЛСГ (лексико-семантическим группом) классифицировали в следующем виде:

- термины музейного фонда;
- экспозиционные термины музея;
- термины изобразительного и прикладного искусства музея;
- археологические термины музея.

В подразделе 1.1.1. «Термины музейного фонда» рассматриваются термины музейного фонда, входящие в состав группы специальных терминов, слов, словообразований. Эти термины относятся к фондовой деятельности музея. Фондовая деятельность является одним из основных направлений работы музея, где проводится регистрация, хранение и изучение всех экспонатов.

Термин «фонд» исходит из французского слова **fond** и имеет значение **основание** или **основа**. Фонд музея является основой в деятельности музея, т.к. все стороны музейной деятельности – регистрация, описание, общественно-просветительская, выставочно-экспозиционная и научно-исследовательская, берут начало из музейного фонда. Поэтому, некоторые исследователи считают сердцем музея именно **фонд**.

Слово «фонд» как музейная терминология в русском и таджикском языках произносится без изменений, также как на французском **fond**. Фонд музея – комплекс музейных экспонатов и музейной коллекции, он хранится в музее и используется на основании действующего законодательства. В то же время в диссертации исследуются ряд слов и термины из лексики музейного фонда: **коллекция**, **дафина (сокровище)**, **санад (акт)**, **фехрист (список)**, **бойгонй (архив)**, **ашёи осорхонавй (музейный предмет)**, **хуччатнигорй (документация)**, **коллексиякунй (коллекционирование)**, **чамъоварй (сбор)**, **хифз (охрана)**, **нигохдорй (хранение)**, **пуррагардонй (пополнение)**, **санадкунй (активирование)**, **даврабандй (деление на периоды)**, **чобачогузорй (расставление по местам)**, **хароратсанчй (измерение температуры)**, **мураттабсозй (упорядочение)**, **комиссияи харидорй (комиссия по закупкам)**, **китоби воридот (книга поступлений)**, **китоби инвентарй (инвентарная книга)**, **шиносномаи илмй (научный паспорт)**, **тавсифи илмй (научная характеристика)**, **рақами осорхонавй (музейный номер)** и др.

В подразделе 1.1.2. «Экспозиционная терминология музея» даются сведения о группе специальных терминов, слов и выражений, которые относятся к выставочно-экспозиционной деятельности музея.

Музейная экспозиция в современном мире считается одним из видов искусства, важнейшим разделом музея, имеющего самостоятельную деятельность. В этом разделе также нашли своё толкование экспозиционные слова и термины, такие как, **намоишгох** (экспозиция), **намоя**, **нигора** (экспонат), **роҳнамой** (экскурсия), **роҳбалад** (экскурсовод), **қафаса** (витрина), **манзара** (диорама), **зермон** (подиум), **амсила** (макет) и **зернавишт** (этикетка).

Подраздел 1.1.3. «Термины прикладного и изобразительного искусства музея» даёт сведения о группе специальных терминов, слов, выражений, относящихся к живописи или прикладному искусству в деятельности музеев. Изобразительное искусство или живопись являются одним из важных разделов культуры и духовным богатством каждой нации, образцы которого выставлены в крупнейших музеях мира на обзор посетителей.

Необходимо отметить, что, несмотря на то, что изобразительное и прикладное искусство являются отдельными видами искусства, произведения мастеров (рисунки, чертежи, парча высшего качества, резьба по дереву, бюсты и др.) собраны, хранятся и выставляются на обозрение в стенах музея. В 30-х годах XX века в Республике Таджикистан с целью повышения духовной жизни народа был построен первый объединённый музей (изобразительного искусства и историко-краеведческий), важнейшую часть коллекции которого занимали произведения изобразительного и прикладного искусства. Поэтому термины изобразительного и прикладного искусства в деятельности музеев имеют широкое употребление и являются важной частью структуры музейной терминологии.

Сам термин **наққошӣ** (**живопись**) считается одним из ключевых и основных понятий изобразительного и прикладного искусства. В современном таджикском языке широко используются слова - синонимы **нигоргарӣ** (**живопись, художество**), **сураткашӣ** (**рисование**), **чехрапардозӣ** (**вышивание**), **суратгирӣ** (**фотографирование**), **нақшбандӣ** (**мастерство по вышиванию рисунков (на тканях)**). Слово **живопись** на итальянском языке используется как **disegno**, на немецком языке как **malend-malerei**, на английском языке как **drawing**. Этот термин во всех перечисленных языках обозначает искусство, умение, мастерство или навыки по вышиванию. Лиц, занимающихся этим ремеслом называют **наққош** (**живописец**), **рассом** (**художник**), **мусаввир** (**рисовальщик**), **хаккок** (**резчик или гравёр**).

Также в этом подразделе диссертации анализированы и рассмотрены слова и термины такие, как: **нигористон**, **нигорхона** (**галерея**), **табиати бечон** (**натюрморт**), **манзаранигорӣ** (**пейзаж**), **чехранигорӣ** (**портрет**), **пайкаранигор** (**автопортрет**), **ранг** (**краска**), **обранг** (**акварель**), **устухонбандӣ**, **таркиббандӣ** (**композиция**), **хотамкорӣ** (**мозаика**), **навъ** (**жанр**), **нақшунигор** (**орнамент**), **кандакорӣ**, **хаккоқӣ**

(гравюра), барчаста (барельеф), хомтарх (эскиз), мучассамасозӣ, пайкаратарошӣ (скульптура), филоранг (гуаш).

В подразделе 1.1.4. исследованы «Археологические термины музея». Археологические термины музея являются группой специальных терминов, слов и выражений, которые относятся к археологической деятельности музеев. Следует отметить, что часть важных экспонатов музея составляют археологические находки (образцы редких гончарных, каменных, металлических, стеклянных, ювелирных украшений, бытовых предметов и скульптуры). Одним из важных направлений деятельности музеев является организация археологических раскопок, благодаря которым музейный фонд пополняется редкими историческими памятниками.

Поэтому археология наряду с задачами, целями и собственной методикой имеет специфические слова, выражения и терминологию, которые в свою очередь являются составной частью музейной терминологии.

Один из частоиспользуемых термином музейной сферы является слово **ковиш** (раскопки). Составители «Толкового словаря таджикского языка» истолковали это слово так: 1. **Раскопки** – копание земли с целью поиска античных памятников или рудников, поиск, разыскивание¹. Но в современном таджикском языке, особенно на языке археологии арабское слово **хаффорӣ** и **хафриёт** (раскопки) имеет более широкое использование. Например, : **хафриёти бостоншиносӣ** (археологические раскопки), **хафриёти байналмилалӣ** (международные раскопки), **хафриёти кӯхи Муғ** (раскопки горы Муғ), **мавзеи хаффоришуда** (местность где проводились раскопки) и др. Таджикское слово **ковиш** (раскопки) от глагола **کویدن** – /kavidan/, является синонимом слова **хаффорӣ** и в таджикском языке используется редко.

В то же время ряд слов и терминов сферы музееведения, такие как **экспедиция**, **бозёфт** (приобретение), **ангоб** (краска приготовленная из глины и, используемая в гончарном производстве), **олот** (орудие), **бошишгох** (местопребывание), **шурф**, **кабр** (могила), **материк**, **чом** (чаша), **хум** (большой глинянный кувшин для хранения воды, вина, масла и т.п.), **кӯза** (кувшин) и др. получили толкование и пояснение.

Глава II. «Словарный состав музейной терминологии» состоит из 5 разделов.

Раздел 2.1. называется «Исконно таджикские термины». В ходе изучения и поисков выяснилось, что весьма большое количество терминов музейной сферы составляют исконно таджикские слова, которые берут свое начало из разных видов словообразований таджикского языка. Диссертант определил таджикские слова и термины этой сферы науки, прибегнув к авторитетным персидско-таджикским словарям. Исконно таджикские слова **намоиш** (показ, демонстрация), **нигора** (рисунок (изображение)), **ангора** (эскиз этюд, набросок), **толор** (зал),

¹ Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – Душанбе, 2010. – Ҷ.1. – С. 643.

ёдгори (памятник (мемориал, монумент), боздид (встреча (ответный визит), ганджина (сокровищница (сокровище), арзиш (цена, стоимость (ценность)) часто употребляются в музейной деятельности.

В разделе **2.2. «Заимствованные термины»** подчёркивается, что, как и в других языках мира, в словарный состав таджикского языка вошли многочисленные заимствования из других языков, такой процесс стал одним из естественных факторов его обогащения. Этот вопрос издавна интересовал многих исследователей и исследовался ими в достаточной степени. Однако, в этом вопросе всё ещё остаются некие неясности. В данном разделе рассматриваются исследования таджикских ученых, посвятивших свои работы заимствованным терминам.

Изложенные размышления диссертанта по данному вопросу могут быть полезными в дальнейших исследованиях, посвященных заимствованным терминам.

Маликушшуаро Бахор один из основоположников исследования персидского языка и литературы, в своей знаменитой книге «Сабкшиносӣ ё таърихи татавтури забони форсӣ» («Стилистика или история развития (эволюции) персидского языка»), говоря об истории и развитии персидской прозы, показывает изменения словарного состава персидского языка от доисламского периода до наших дней. Он, всесторонне, изучив основы и источники обогащения персидского языка, разделил их на латинские, греческие, эфиопские, турецкие, монгольские, индийские и арабские группы. Автор подчёркивает, что персидский язык на протяжении своей многовековой истории, сталкиваясь с различными языками, заимствовал огромное количество слов, которые обозначают разные понятия и значения¹.

Таким образом, мы наблюдаем стремительное влияние заимствованных слов на словарный состав таджикского языка наряду с развитием поэзии и прозы, где музееведение не является исключением. В результате исследования и терминов музейной сферы нам стало известно, что большую часть заимствований составляют арабские, французские и латинские слова.

Раздел **2.3.** называется «**Арабские термины музееведения**». В результате изучения теоретического материала, выяснилось, что часть научной музейной терминологии составляют исконно арабские слова. Это связано с тем, что после арабского завоевания, арабский язык в Иране стал языком науки и делопроизводства. В этот период арабский язык выполнял роль международного языка на Ближнем и Среднем Востоке, также как латинский в средние века в Европе. Этот долгий исторический период, с одной стороны стал причиной внедрения многих элементов чужого языка в словарный состав таджикского литературного языка, а с другой стороны, пополнил словарный состав языка необходимыми словами.

¹ Мухаммад, Т.Б. Сабкшиносӣ ё таърихи татавтури насри форсӣ, дарсечилд / Т.Б. Мухаммад. – Техрон. 1349/1970. – С. 197.

Отметим, что в музейной терминологии больше наблюдается влияние арабского языка. Поэтому диссертантом рассматривается толкование заимствованных арабских слов, как **осор** (памятники, произведения), **мерос** (наследие), **хифз** (охрана, охранение, хранение, оберегание, защита), **тармим** (исправление, восстановление, ремонт), **маъраз** (место показа, выставочный ряд, выставка), **хафриёт** (археологические раскопки, предметы находимые при раскопках), **чаззобият** (привлекательность, пленительность), **асл** (подлинник, оригинал) и **хадя** (подарок, дар, милость, приношение).

Наряду с этим существуют ряд музейных терминов, которые в результате словообразования образовались частично из арабско-таджикских, таджикско-арабских слов:

а) термины, имеющие арабское и таджикское происхождение: **осорхона** (музей), **ачоибахона** (ст. музей, кунцкамера), **махфузгох** (хранилище), **сайрнома** (путеводитель), **чамъоварӣ** (сбор, собрание, скапливание), **амсиласозӣ** (моделирование), **тармимгар** (ремонтник, реконструктор, реставратор);

б) термины, имеющие таджикское и арабское происхождение: **рохбалад** (экскурсавод), **сармухофиз** (главный хранитель);

в) термины, исконно арабские: **хатсайр** (маршрут).

Таким образом из примеров, приведённых выше выясняется, что арабские термины музееведения широко употребительны в таджикском языке.

В разделе **2.4.** рассмотрены «**Французские термины музееведения**». На протяжении всего исторического периода, в результате исторических событий наряду с арабским, греческим, русскими заимствованными словами, также в таджикский язык вошли французские слова.

Многие из французских слов, используемые в музейной терминологии до сегодняшнего времени не потеряли своего первоначального значения. Например, одно из известных и широко употребляемых слов - **витрина** со времен вхождения в таджикский язык и до настоящего времени широко употребляется в том же виде и значении. Хотя в известных персидско-таджикских словарях его синонимом служат: **кафасаи шишагӣ** (стеклянная клетка) и **равзанаи шишадор** (стеклянная равзана (светопроём, отверстие в стене или крыше для освещения и вентиляции)). Слово “**витрина**” в таджикском языке используется чаще, чем определение “**кафасаи шишагӣ** и **равзанаи шишадор**”, оно является общеизвестным, широко употребляемым и продуктивным.

В диссертации также комментированы термины: **этикетка** (зернавишт), **муляж** (мулук, амсила), **модель** (намуна, намуд), **буклет** (китобча), **код** (рамз), **архитектура** (меъмори), **фонд** (бунёд, асл), **демонтаж** (тачзия), **дезинфекция** (безаргардони), **дублет** (нусхаи чизе), **вернисаж** (ифтитох).

Раздел **2.5.** называется «**Латинские термины музееведения**». Латинский язык на протяжении долгого времени был признан языком

науки и сыграл важную роль в развитии таджикского языка. Из этого языка через язык посредник – русский в таджикский вошли ряд терминов из различных сфер, среди которых немало терминов музееведения.

Часто употребляемыми латинскими терминами музееведения на таджикском языке являются слова: **реставрация** – **restavratio**, **консервация** – **conservatio**. Синонимом **реставрации** в арабском языке используется **тармим** (ремонт, реставрация, реконструкция), что обозначает починка, ремонт, исправление, устранение недостатков в каждой вещи. Его латинский эквивалент **реставрация** является доказательством вышесказанного. Термин «**консервация**» в словаре приводится как укрепление и сохранение какого-либо предмета. Данные слова в музейной терминологии обозначают ремонт и укрепление музейных экспонатов, потерявших, со временем, свой первоначальный вид.

Также в этом разделе были исследованы музейные термины на латинском языке: **имитация (таклидкори)**, **куратор (сарпараст)**, **аукцион (музояда)**, **атрибуция (тавсиф)**, **дубликат (нусхаи деюм)**.

Глава III. называется «**Структурные особенности музейной терминологии**» и состоит из 5 разделов.

Раздел 3.1. «**Краткая информация о критериях словообразования в таджикском языке**» изучает вопросы сложения терминов.

Словообразование - одно из основных и распространённых путей обогащения словарного состава и имеет важное морфологическое значение в языкознании. Исследование словообразования и определение внутренних законов языка имеет особое значение для развития языка. Этого требует состояние словарного состава, использование традиционных и новых форм словообразования, в связи с чем необходимо расширить исследование терминообразования.

Терминообразование доказывает, что процесс образования слов происходит, существующими в языке путями и формами, т.е. процесс рождения новых единиц языка имеет непосредственное смысловое значение с начальной единицей. Известно, что одним из средств обогащения словарного запаса является словообразование. Благодаря присоединению аффиксов к самостоятельным простым словам, расширяется круг словарного состава языка, объясняющие разные понятия.

В результате всестороннего изучения музееведения стало известно, что термины данной сферы в таджикском языкознании до сих пор не были проанализированы и классифицированы.

Термины музейной сферы, грамматически, были подразделены на: простые, производные, сложные термины и термины-фразы.

В разделе 3.2. исследованы «**Простые термины музееведения**». Простыми терминами называются, составленные из корня слова, не имеющие ни суффиксов, ни префиксов. Своими качественными свойствами они полностью отличаются от других терминов. Отметим, что простой вид структуры слов более употребляем в формировании слов таджикского языка.

Важную роль в формировании производных, сложных слов и терминов-фраз играют простые слова, посредством которых образуются новые слова. В музейной терминологии существуют ряд простых слов, выражающих разные понятия. В их числе **фонд**, **ашё** (предмет), **осор** (произведение), **рамз** (код), **хифз** (защита), **мерос** (наследие), **толор** (зал), **сайр** (прогулка), **аср** (век), **макет**, **асл** (подлинник), **кайд** (регистрация), **хунар** (мастерство, умение, мастерство), **накш** (орнамент, картина, рисунок), **нусха** (экземпляр, копия) **шарх** (объяснение, разъяснение, толкование, комментирование), **сикка** (чекан, чеканная монета), **нигора** (рисунок, изображение), **матн** (текст), **модель**, **санад** (акт), **навъ** (вид), **мавод** (материал), **касб** (ремесло), **расм** (портрет), **матоъ** (материя, ткань), **шурф**, **жанр**, **қабр** (могила), **дайр** (храм), **тухфа** (подарок), **тамга** (клеймо, тавро), **киёс** (сопоставление), **шубъа** (отдел), **хуччат** (документ), **буклет**, **кох** (замок, дворец), **ранг** (цвет), **чой** (место), **сабт** (внесение в список), **олот** (орудие), **сайёх** (турист), **шуру** (совет), **усул** (метод), **насб** (монтаж), **нутк** (речь), **лоиха** (проект), **сайёр** (передвижной), **нодир** (редкий, уникальный), **колаб** (форма), **кор** (работа) и др.

Данные термины считаются простыми, потому что у них нет ни суффиксов, ни префиксов, ни аффиксов и они являются основой для составления разнообразных слов.

Раздел 3.3. называется «**Производные термины музееведения**». Один из путей обогащения словарного состава каждого языка является составление производных терминов морфологическим путём. Со времен появления таджикского языка, суффиксы и префиксы имеют особое значение как основной способ составления новых слов.

Исходя из чего, музейная терминология, структурно, составленная морфологическим путём, делится на нижеследующие группы:

1. Составление новых терминов музееведения с помощью префиксов.

Надо отметить, что не все префиксы, которые в настоящее время существуют в таджикском языке принимают участие в составлении музейной терминологии. Мы проанализировали только те префиксы, которые играют активную роль в процессе появления музейной терминологии:

а) с преффиксом - **боз** (*aboz* и *aras*)¹. Преффикс **боз** + основа слова. Имеет значение повторения действия и возвращения в начальную стадию: **бозёфт** (приобретение, находка), **боздид** (свидание, встреча), **бозгӯ** (изложение), **бозсозӣ** (перестройка, обновление), **боздошт** (сдерживание, препятствование), **бознавис** (переписывание);

б) с префиксом - **зер**. Префикс **-зер** в основном соединяется с существительным и редко с глаголом, обозначает нижнюю часть: **зернавишт** (приведённое внизу), **зермон** (подставка), **зерсутун** (подколонка), **зербино** (фундамент);

¹ Мухаммади Хасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Хасандӯсти Мухаммад. – Техрон, 1393 х. – С. 370.

в) с префиксом – **бо** (др.п. *abāg* - // *arāk*, н.п. *abā* // *bā*)¹. В основном префикс - **бо** присоединяется к существительным и создаёт новые слова, которые обозначают обладание, прибавление: **боарзиш** (ценное), **ботантана** (торжественно), **боаззамат** (величавый, гигантский), **ботачриба** (опытный), **бохунар** (мастер, виртуоз);

г) с префиксом – **бе** (с. п. *ave* - // *ape*)². Префикс **бе** показывает отсутствие признаков и свойств чего-л: **беарзиш** (ничего не стоящий, не имеющий никакой ценности).

Таким образом, можно сказать, что хотя в составлении музейной терминологии позиция префиксов незначительна, однако в составлении некоторых терминов данной сферы, они играют большую роль.

2. Составление музейной терминологии с помощью суффиксов.

Количество суффиксов, по сравнению с префиксами в несколько раз больше. Также роль суффиксов в составлении терминологических слов, по сравнению с префиксами, огромна. В терминах музейной сферы таджикского языка присутствуют все суффиксы. Но суффиксы - **гох**, - **дон**, - **гар**, - **иш**, - **анда**, - **й** играют значительную роль в составлении музейной терминологии.

а) с суффиксом – **гох**. Этот суффикс является одним из активных суффиксов таджикского языка при составлении существительных терминов музейной терминологии. Данный суффикс, присоединяясь к различным словам составляет существительные, обозначающие место: **намоишгох** (выставка), **тармимгох** (ремонтная мастерская), **махфузгох** (хранилище), **бошишгох** (местопребывание, обитель), **шабонгох** (ночная пора), **оташгох** (храм огнепоклонников), **парастиишгох** (место поклонения, святилище), **озмоишгох** (лаборатория), **чомагох** (гардеробная), **мамнуьгох** (заповедник), **оромгох** (место отдыха, прибежище; мавзолей, место погребения), **дафнгох** (могила, место захоронения).

б) с суффиксом – **дон**. Этот суффикс считается одним из распространённых словообразовательных суффиксов в таджикском языке, активно участвовавший в словообразовании средне-персидского языка. Например, суффикс – **дон** в средне-персидском языке образовался в виде - *odān*, древне-персидском языке - *dāna*- чойгох, «**макон** - место», индоевропейском (индоевропейском **dhē-no-*) лат. корня *dā*- «**ниходан**, **карор додан** – ставить, решать». Данный суффикс, присоединяясь к словам обозначает место и емкость. С суффиксом -**дон** составлены нижеследующие музейные термины: **хумдон** (печь для обжига кирпича, гончарных изделий), **устухондон (устадон)** (емкость, где хранили кости), **сурмадон** (мешочек или маленький сосуд для сурьмы), **бухурдон** (курильница (сосуд) для благовоний, кадило), **қаламдон** (пенал), **чузвдон** (папка, портфель, сумка, коробка), **рангдон** (чернильница), **сиёхидон**

¹ Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Ҳасандӯсти Муҳаммад. – Теҳрон, 1393 х. – С. 347.

² Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Ҳасандӯсти Муҳаммад. – Теҳрон, 1393 х. – С. 555.

(чернильница), **тирдон** (обойма), **галладон** (место хранения зерна), **обдон** (сосуд для воды, фляга), **бордон** (большая плетённая корзина, мешок, сумка; багажник, кузов), **симобдон** (сосуд для хранения ртути), **тангадон** (копилка), **намакдон** (солонка), **сочмадон** (дробница), **захрдон** (емкость, где хранили яд, отравы), **гулдон** (ваза);

в) с суффиксом – **гар**. В среднеперсидском языке этот суффикс встречается как «-gar» ва «-kar», и используется как вторая часть сложных слов древнего персидского языка «-kara» аз «kar» «кардан - *делать*». В основном суффикс –гар, присоединяясь к существительному и прилагательному, образует термины, которые обозначают деятельность человека. Данный суффикс часто используется в словообразовании музейной терминологии: **намоишгар** (демонстрирующий, экскурсовод), **тармимгар** (ремонтник, реконструктор, реставратор), **ороишгар** (оформитель), **тамошогар** (зритель), **муаррифгар** (ознакомитель), **эхдогар** (дарующий), **гардишгар** (прогуливающий), **хифозатгар** (охранник), **омӯзишгар** (преподаватель), **тавсифгар** (характеризующий), **таблиғгар** (агитатор, рекламирующий), **ковишгар** (археолог), **нигоргар** (художник, живописец), **мисгар** (медник), **заргар** (ювелир), **сафолгар** (гончар), **охангар** (кузнец), **дуредгар** (плотник);

г) с суффиксом – **иш**. (с.п. *isn*, эр.б. *-is-na)¹ не происходит соответствий в авестийском языке. Суффикс **иш** активен в составлении музейной терминологии: **намоиш** (показ, выставка), **ковиш** (поиск, раскопка), **нигориш** (рисование, живопись), **омӯзиш** (изучение), **пажухиш** (изучение, исследование), **пайдоиш** (возникновение), **пӯшиш** (закрывание, одевание, кровля), **гардиш** (оборот, прогулка), **арзиш** (ценность, себестоимость);

д) с суффиксом – **бон**. (ср.перс – *bān*, **rāna* - ё **rāvan*)². Суффикс – **бон** в современном таджикском языке образует личное существительное: **нигоҳбон** (сторож, охранник);

е) с суффиксом – **анда** (ср.перс. – *andag*, *and* – *ant*). Данный суффикс является одним из распространённых словообразовательных суффиксов в таджикском языке. Известно, что суффикс –**анда** из основы настоящего времени глагола образует причастие настоящего времени, обозначающее действие или положение, и как признак предмета находится в каком-нибудь времени.

С суффиксом – **анда** образовались следующие музейные термины: **шархдиханда** (коментатор, толкователь, пояснитель), **бақайдгиранда** (регистрационный), **бинанда** (зритель), **чамъоваранда** (собиратель), **нигоҳдоранда** (хранитель);

ё) с суффиксом – **й**. Суффикс – **й**, образующий существительное берёт начало из среднего персидского языка – *ih*, корни которого в свою очередь доходят до *iya* – *dwa* древнего персидского

¹ Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. / Ҳасандӯсти Муҳаммад. – Теҳрон, 1393 х. – С. 391.

² Ҳамончо. С. 241.

языка. Этот суффикс является продуктивным словообразовательным суффиксом и играет активную роль в образовании музейной терминологии: **намоишӣ** (постановочный), **ороишӣ** (декоративный), **бозсозӣ** (перестройка), **навсозӣ** (обновление, восстановление), **қолабӣ** (формовой, штампованный), **сахнасозӣ** (создание декорации, инсценировка), **ёдгорӣ** (память, сувенир) и т.п.

Необходимо отметить, что в сфере музееведения встречаются словообразования, которые образовались путём добавления других частей словообразования в сложный термин.

Большое количество таких словарных единиц образуются путём добавления суффикса – **ӣ** к сложным терминам профессии. Суффикс **ӣ** активно принимает участие в соединении с существительным, прилагательным, особенно в образовании сложных существительных, и по мнению исследователей является продуктивным. Данный суффикс в словообразовании музейных терминов, из сложных существительных, обозначающих специальность образует слова, обозначающие действие: **гирдовар** (составитель) – **гирдоварӣ** (составление), **чамъовар** (собиратель) – **чамъоварӣ** (собираение), **бақайдгир** (регистратор) – **бақайдгирӣ** (регистрирование), **фехристнигор** (составитель списка) – **фехристнигорӣ** (составление списка), **мачмуасоз** (сборщик, коллекционер) – **мачмуасозӣ** (собираение, коллекционирование), **нигоҳдор** (хранитель) – **нигоҳдорӣ** (хранение), **сахнасоз** (создатель декораций) – **сахнасозӣ** (создание декораций), **мураттабсоз** (регулирующий) – **мураттабсозӣ** (регулирование), **хароратсанҷ** (измеритель температуры) – **хароратсанҷӣ** (измерение температуры), **харидор** (покупатель) – **харидорӣ** (покупка), **роҳнамо** (проводящий, проводник, гид) – **роҳнамоӣ** (руководство, предводительство), **роҳбаллад** (проводник) – **роҳбалладӣ** (проводничество).

В музееведческой терминологии есть группа слов, которые образованы посредством инфиксов. В строении сложных терминов музееведения роль инфиксов встречается менее и их можно сгруппировать в таком виде:

а) музейная терминология, которая образована инфиксом –**у**: **сайругашт** (прогулка), **сайрусаёхат** (путешествие), **гаштугузор** (хождение, гуляние, прогулка), **кофтуков** (поиски, изыскания), **дурудароз** (долгий, длительный, продолжительный), **чустучӯ** (поиски, изыскания, разведка), **рафтуомад** (посещение, поездка, общение связь), **додугирифт** (товарообмен, торговая сделка), **тохтутоз** (пробег, набег, нападение), **сарусад** (голос), **бандубаст** (связывание, завязывание, упаковка)

б) музейные термины, образованные посредством инфикса –**о**: **хамоҳанг** (гармоничный, созвучный, согласованно, солидарно), **даводав** (беготня, хлопоты, сутолока), **пасопеш** (друг за другом, один за другим), **гирдогирд** (округа, окрестности, вокруг, кругом, со всех сторон), **рангоранг** (разноцветный, пёстрый, разнообразный).

Эти термины посредством инфиксов -у- и -о- наблюдаются в таких формах образования терминов:

а) существительное -у- глагол: **сайругашт** (прогулка), **бандубаст** (связывание, завязывание, упаковка).

б) существительное -у- существительное: **сайрусаяхат** (путешествие), **сарусадо** (голос)

в) глагол -у- глагол: **гаштугузор** (хождение, гуляние, прогулка), **кофтуков** (поиски, изыскания), **чустучӯ** (поиски, изыскания, разведка), **рафтуомад** (посещение, поездка, общение связь), **додугирифт** (товарообмен, торговая сделка), **тохтутоз** (пробег, набег, нападение).

г) существительное -о- существительное: **хамоҳанг** (гармоничный, созвучный, согласный, солидарный, единомудушный).

д) глагол -о- глагол: **даводав** (беготня, хлопоты, сутолока).

е) наречие -о- наречие **пасопеш** (друг за другом, один за другим).

В результате изучения и анализа состава производных музейных терминов выяснилось, что один из основных путей образования музейных терминов в таджикском языке является способ словообразования (с помощью префиксов и суффиксов). Большое количество словарных элементов, особенно музейной терминологии, сформировалось в результате соединения префиксов и суффиксов с существительным, что и обогащает словарный запас таджикского языка.

В разделе **3.4.** подробно изучены «Сложные термины музееведения». Вопрос словообразования сложных терминов исследован многими учёными. Структура, формы их словообразования в таджикском языке ранее до некоторой степени изучены, но некоторые исследователи убеждены, что словообразование сложных существительных является трудным и до сих пор нерешённым вопросом. В современном таджикском языке словообразование сложных существительных является эффективным, оно дает возможность кратко изложить мысль. Словообразование сложных слов в таджикском языке развито и имеет древнюю историю и историческое основание.

Ряд музейных терминов состоит из сложных слов. Естественно, метод словообразования является одним из основных методов сложения этих терминов. Словообразование в сфере музееведения является более распространенной формой сложения терминов, передающих более точное определение. В образовании сложных музейных терминов участвуют не все самостоятельные части речи. Эти понятия, в основном состоят из существительных + существительные, и из существительных + глагол.

В образовании сложных терминов музейной сферы очень часто используется слово **хона** (дом), которое обозначает место. Слово **хона** соединяясь с существительными образует новые музейные термины. Например, слова **осорхона** (музей), **нигорхона** (галерея), **ачоибхона** (уст. музей, кунцкамера), **ёдхона** (комната воспоминаний), **хумхона** (место для хранения хума (большого глинянинного кувшина для хранения воды, вина, масла), **бутхона** (храм идолопоклонников, капище), **чиллахона** (дом, где хранится основа, приготовленная для создания шёлковой ткани), **сафолпазхона** (дом где обжигают керамические изделия),

чувозхона (маслобойня), **суратхона** (картинная галерея), **гӯрхона** (гробница, склеп, мавзолей), **устохона** (мастерская), и **китобхона** (библиотека) составлены из существительного с существительным и обозначают место, где исторические памятники и уникальные вещи выставляются напоказ, или указывает на место чего-то или место совершения чего-то.

Одно из частоиспользуемых слов, которые играют огромную роль после слова **хона** в образовании сложных музейных терминов является **сар**. В музееведческой сфере слово **сар**, соединяясь с другими словами, образует ряд сложных музейных терминов: **сармухофиз** (главный, старший охранник), **сарпараст** (попечитель, опекун, спонсор), **сарсутун** (капиталь), **сарнайза** (штук), **сарнавишт** (судьба, рок, предопределение, доля), **сарчашма** (источник, исток, первоисточник), **сарходим** (старший служащий, работник, деятель) и др.

Иным способом словообразования сложных слов в таджикском языке является образование слов из существительного и глагола. Этот способ словообразования в основном образуется от основы глагола настоящего времени: **осорхонашинос** (музеевед), **катибашинос** (эпиграфист), **бостоншинос** (археолог), **санъатшинос** (искусствовед), **кишваршинос** (краевед), **мучассамашинос** (скульптор) **хуччатнигор** (документовед), **намоишвар** (показывающий, демонстрирующий, экскурсовод), **чобачогузор** (растворяющий), **мачмуасоз** (коллекционер), **хароратсанч** (термометр), **тамошобин** (зритель) и т.п.

Раздел 3.5. - «Музееведческие фразы-термины». Вопрос изучения фраз-терминов и их видов в языкознании имеет особую важность, которому многие ученые посвятили свои многочисленные труды.

Фраза-термин в основном составлена из двух или более самостоятельных слов, которые имеют отдельные значения и один подчиняется другому. Говоря иначе, два или более самостоятельных слов, соединённых таким путем, выражающие сложные понятия, называют фразой или выражением. Фраза-термин занимает основное место в музейной терминологии. В случае, если посредством простых, производных и сложных терминов можно отразить разные понятия, фраза-термин яснее и точнее отражает необходимый смысл. Образование фраз-терминов музейной сферы является одним из продуктивных форм. Таким образом, фразы-термины данной сферы условно разделены на изафетные фразы-термины и фразы-термины с предлогом:

1. Изафетные фразы-термины:

а) фразы, составленные из существительного + существительное: **намоиши осорхона** (показ музея), **намоиши сайёр** (передвижной показ), **намоиши осор** (показ памятников), **китоби мулохизоти тамошобинон** (записей посетителей), **китоби рохнамо** (путеводитель), **тармими ашё** (реставрация предмета), **тармими осор** (реставрация памятника), **ашёи осорхона** (предметы музея), **фонди осорхона** (фонд музея), **бойгонии осорхона** (архив музея), **тамошобини осорхона** (зритель музея), **концепсияи осорхона** (концепция музея), **рохбалади осорхона** (проводник,

провожаемый музея, экскурсовод музея), **дизайни осорхона** (дизайн музея), **роҳнамои осорхона** (проводник, гид, провожаемый музея), **рисолати осорхона** (миссия музея), **Шурои байналмилалии осорхонаҳо** (Международный совет музеев), **ифтитоҳи намоиш** (открытие показа), **шайъи намоиш** (предметы показа), **толори намоиш** (зал показа), **таассуроти тамошобин** (впечатление зрителя), **бозиди тамошобин** (визит зрителя), **қайди тамошобин** (регистрация зрителя), **шиносии тамошобин** (ознакомление зрителя), **хатсайри тамошобин** (путеводитель зрителя), **гурӯҳи тамошобин** (группа зрителей), **сарчашмаи бозёфт** (источник приобретения, находки), **нодирияти бозёт** (ценность находки), **таърихи бозёфт** (история находки), **макони бозёфт** (место находки) и др.

б) фразы, составленные из существительное + прилагательное: **мероси фарҳангӣ** (культурное наследие), **мероси таърихӣ** (историческое наследие), **мероси моддӣ** (материальное наследие), **осори хунари** (памятники искусства), **осори бостонӣ** (памятники старины), **осори атиқа** (античные памятники), **санъати тасвирӣ** (изобразительное искусство), **санъати наққошӣ** (резьбы искусство), **санъати мучассамасозӣ** (скульптурное искусство), **санъати кулолгарӣ** (гончарное искусство), **осорхонаи миллӣ** (национальный музей), **осорхонаи кишваршиносӣ** (краеведческий музей), **осорхонаи мардумшиносӣ** (этнографический музей), **намоиши доимӣ** (постоянный показ), **намоиши муваққатӣ** (временный показ), **намоиши хунароҳи мардумӣ** (показ народных ремесел), **фонди асосӣ** (основной фонд), **фонди захиравӣ** (запасной фонд), **экскурсияи осорхонавӣ** (музейная экскурсия), **экскурсияи тафсирӣ** (обзорная экскурсия), **экскурсияи мавзӯӣ** (тематическая экскурсия) и др.

в) фразы, составленные из существительное + причастие: **экскурсияи таъсиркунанда** (впечатляющая экскурсия), **ашёи тавсифшаванда** (описываемые предметы), **коллексияи таҳқиқшуда** (исследованная коллекция), **толорҳои кушода** (открытые залы), **ашёи чамовардашуда** (собранные предметы), **намоиши диққатҷалбкунанда** (показ, привлекающий внимание), **шаҳси ҳифозаткунанда** (защищающее лицо), **осори кашфшуда** (обнаруженные памятники), **экспозитсияи ороишёфта** (украшенная экспозиция), **осори таҳрибшуда** (разрушенный памятник), **тамошобини қафомонда** (опоздавший зритель), **намоиши такмилёфта** (усовершенствованный показ), **сайёҳати дилгиркунанда** (показ, наводящий уныние и скуку), **ашёи тармимшуда** (отремонтированный предмет) и др.

2. фразы-термины с предлогами:

В формировании большей части музейной терминологии, особенно глагольных фраз, фразы с предлогами, занимают первостепенное положение: **ба қайд гирифтан** (регистрировать), **ба намоиш гузоштан** (выставлять на показ), **ба нақша гирифтан** (планировать), **ба тамошобин фаҳмондан** (объяснить зрителю), **ба фонд даромадан** (вступить в фонд), **бо диққат гуш кардан** (слушать внимательно), **ба даст овардани ашёи таърихӣ** (приобретение)

исторического предмета), **аз осорхона боздид намудан** (осмотреть музей), **дар намоиш иштирок намудан** (принять участие в показе), **ба коллексияхо чудо намудани ашёи осорхонавӣ** (определять по коллекциям музейные предметы) и др.

Таким образом, анализ собранных материалов показывает, что часть составных терминов, относящихся к музейной терминологии образуют фразы-термины, которые в свою очередь образовали новые словарные единицы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

В результате исследования выяснилось, что часть из общего количества терминов таджикского языка составляют слова и термины музейной сферы, которые в свою очередь, играют большую роль в обогащении словарного состава таджикского языка.

Результаты, полученные в ходе анализа:

1. Вопрос научного изучения терминов и образований терминов, определения способов и норм их составления продиктовано временем и является одним из важных вопросов терминологии таджикского языкознания.
2. Изучение музееведения имеет в настоящее время огромное научное значение, так как изучает отношение людей с историей и памятниками древности.
3. Слова и термины музейной сферы со своими словарными и смысловыми свойствами образуют отдельные тематические группы, которые были рассмотрены в первой главе (термины музейного фонда, термины музейной экспозиции, термины художественного и прикладного искусства и археологические термины).
4. В обогащении состава терминологии таджикского языка важную роль играют заимствованные термины музееведения.
5. В результате исследования выяснилось, что в формирование таджикской музейной терминологии также внесли определенный вклад термины из арабского языка, такие как: **тармим** (ремонт), **мерос** (наследие), **хафриёт** (археологические раскопки), **маъраз** (выставочный зал), **хифз** (хранение), **осор** (памятник), **санъат** (искусство), французского (витрина, фонд, этикетка, модел, буклет, код), латинского (реставрация, консервация, экскурсия, экспедиция, экспозиция) и других языков, что является доказательством культурных связей таджикского народа с другими народами.
6. В ходе исследования было определено, что таджикская музейная терминология с точки зрения структуры бывает простой: фонд, **ашё** (предмет), **осор** (памятник), **рамз** (код), **хифз** (хранение), **мерос** (наследие), **толор** (зал), **сайр** (прогулка), **аср** (век), производные (**намоишгоҳ** (выставка), **тамошобин**

(зритель), **сурмадон** (сосуд для хранения сурьмы), **ковиш** (раскопки), **пайдоиш** (появление), **заргар** (ювелир), **сафолгар** (гончар), сложные **осорхонашинос** (музеевед), **бостоншинос** (археолог), **осорхона** (музей), **сафолпазхона** (дом где сжигают кирпич или керамические изделия), **сармухофиз** (главный хранитель), **нигорхона** (картинная галерея), и фраза-термины (**мероси фархангӣ** (культурное наследие), **сайри осорхонавӣ** (музейная прогулка), **толори экспозитсионӣ** (экспозиционный зал), **гурӯхи экскурсионӣ** (экскурсионная группа), **ашё ва коллексияи осорхонавӣ** (предметы и музейная коллекция).

Одним словом, изучение слов и терминов разных отраслей общества, особенно музейной терминологии, являющиеся составной частью терминологии таджикского языка, имеет научное и историческое значение.

II. Рекомендации по практическому использованию результатов

Данная диссертация имеет научное значение, т.к. направлена на теоретическое и практическое исследование одного из важнейших вопросов языкознания – терминоведения и культуроведческой науки – музееведение. Результаты, достигнутые в ходе исследования, можно широко использовать в изучении научных вопросов терминологии музееведения.

Музееведы, археологи, искусствоведы, особенно экскурсоводы и научные сотрудники музеев могут использовать данный материал в своей деятельности, как отраслевую рекомендацию, т.к слова и термины основных направлений деятельности музеев, особенно фондовая и экспозиционная деятельность, нашли свое чёткое толкование.

Для подготовки специалистов в музейной сфере в высших учебных заведениях Таджикистана, в частности в Государственном институте культуры и искусства Таджикистана им. Мирзо Турсунзаде и Государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни необходимо внести пункт о необходимости ввести дисциплину о музейной терминологии как учебного предмета для студентов.

Основное содержание диссертации изложено в следующих научных статьях:

1. Статьи в журналах входящих в список ВАК РТ

1. [1-М.] Зарипов, А. Н. Нақши истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ (Роль музейной терминологии в таджикском языке) / А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Вестник Национального университета Таджикистана), №4/3,(203), Душанбе, 2016. – С. 46 - 50.

2. [2-М.] Зарипов, А. Н. Иқтибосоти арабӣ дар истилоҳоти осорхонашиносӣ (Арабские заимствования в музейной терминологии)/ А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон(Вестник

Национального университета Таджикистана), №4/3, Душанбе, 2017. – С. 125 - 128.

3. **[3-М.]** Зарипов, А. Н. Истилохоти фондии осорхона ва вижагиҳои онҳо дар забони тоҷикӣ (Фондовые термины музея и их особенности в таджикском языке) / А.Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон (Вестник Государственного педагогического университета Таджикистана), №4,(81), Душанбе, 2019. – С. 77 - 81.

4. **[4-М.]** Зарипов, А. Н. Нигоҳе ба таърихи истилохоти осорхонашиносӣ (Взгляд на историю музейной терминологии / А. Н. Зарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Вестник Государственного университета Таджикистана), №8, Душанбе, 2019. – С. 87 – 89.

2. Другие научные журналы

[5-М.] Зарипов, А.Н. Аз таърихи омӯзиши истилохоти осорхонашиносӣ (Из истории изучения музейной терминологии / А. Н. Зарипов // Аҳбори осорхонаи таърихии Вилояти Суғд (Вестник исторического музея Согдийской области, №5, - Хучанд, 2019. – С. 121-127.

[6-М.] Зарипов, А.Н. Вижагиҳои сарфии истилохоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ (Морфологические особенности музейной терминологии в таджикском языке)/ А. Н. Зарипов // Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон (Вестник Национального музея Таджикистана, №3, - Душанбе, 2021. – С. 21-29.

[7-М.] Зарипов, А.Н. Нақши ибора-истилохот дар ташаккули истилохоти осорхонашиносӣ (Роль фраза-терминов в формировании музейной терминологии) / А. Н. Зарипов // Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон (Вестник Национального музея Таджикистана, №4, - Душанбе, 2021. – С. 24-29.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Зарипов Алишер Начмудинович дар мавӯи «Пажухиши вожагонӣ-маъноӣ ва сохтори истилоҳоти осорхонашиносӣ дар забони тоҷикӣ», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. - Забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Диссертатсия ба таҳқиқу омӯзиш ва таҳлилу баррасии хусусиятҳои вожагонӣ ва сохтори маъноии истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ бахшида шудааст. Аҳамияти мавзӯи таҳқиқшаванда дар он аст, ки истилоҳоти соҳаи осорхонашиносӣ ҳамчун як қисми таркибии истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз ҷумлаи он масоиле махсуб мешаванд, ки то кунун тавачҷуҳи муҳаққиқону пажухишгаронро ба таври бояду шояд ба худ ҷалб накардааст. Албатта, чи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чи берун аз он як қатор таълифоте оид ба самтҳои гуногуни фаъолияти осорхонаҳо ба таъб расидааст, ки умдатан ҷанбаи илмӣ-оммавӣ доранд. Аммо аз нигоҳи забонӣ мавриди таҳлил қарор додани истилоҳоти осорхонашиносӣ то ҷое аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Бинобар ин муҳим будани мавзӯ аз нигоҳи забоншиносӣ, мавриди таҳқиқ ва таҳлилу сохторӣ ва маъноӣ қарор гирифтани истилоҳоти осорхонашиносӣ мебошад.

Дар диссертатсия маълумот оид ба назарияи осорхонашиносӣ, таърихи ташаккул ва пайдоиши истилоҳоти осорхонашиносӣ, таҳияи аввалин луғату фарҳангномаҳои осорхонавӣ бо забонҳои гуногуни олам, аз рӯйи хусусиятҳои вожагониву маъноӣ ба гурӯҳҳо табақабандӣ намудани истилоҳоти осорхонашиносӣ (истилоҳоти фондии осорхона, истилоҳоти экспозитсионӣ, истилоҳоти санъати тасвирӣ ва амалӣ, истилоҳоти бостоншиносӣ) ва шарҳу тафсири онҳо мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Диссертант ба масъалаи истилоҳоти иқтибосии осорхонашиносӣ, ки аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, диққати махсус дода, онҳоро ба иқтибосоти арабӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ гурӯҳбандӣ намуда, ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Инчунин нақш ва ҷойгоҳи калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот дар ташаккули истилоҳоти осорхонашиносӣ муайян карда шудааст.

Натиҷаи таҳқиқи диссертатсияро осорхонашиносон, бостоншиносон, санъатшиносон ва махсусан роҳбаладон ва ходимони илмии осорхонаҳо метавонанд дар фаъолияти кори худ ҳамчун дастури соҳавӣ мавриди истифода қарор диҳанд, зеро вожаву истилоҳоти самтҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо ба шакли возеҳ шарҳу тафсири худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: осорхона, ҷамъоварӣ, ҳифз, нигоҳдорӣ, экспозитсия, истилоҳот, калимасозӣ, гурӯҳҳои вожагонӣ, санъати тасвирӣ ва амалӣ, бостоншиносӣ, фонд, намоиш, экскурсия, ҳуҷҷатнигорӣ, истилоҳоти сода, сохта, мураккаб, ибора-истилоҳот, вожаҳои иқтибосӣ, луғат, лексика, таҳлилу сохторӣ-маъноӣ, коллексия.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Зарипова Алишера Наджмуудиновича на тему «Лексико-семантическое и структурное исследование музейной терминологии в таджикском языке», на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – Таджикский язык

Диссертация посвящена исследованию, изучению и рассмотрению словообразовательных, структурных и смысловых свойств терминов музейной сферы. Значение исследуемой темы заключается в том, что терминология музейной сферы как составная часть терминологии таджикского языка, относится к проблемам, которые до сегодняшнего дня не привлекали внимания учёных и исследователей. Конечно и в Республике Таджикистан, и за его пределами написано ряд трудов по разным направлениям деятельности музеев, которые в основном имеют научно-общественный аспект. Но, с точки зрения языка исследование музейной терминологии желает лучшего. Поэтому важность темы с точки зрения языкознания заключается в том, что нужно обратить внимание на исследование, структурный и содержательный анализ музейной терминологии.

В диссертации рассмотрены сведения о теории музееведения, истории формирования и появления музейной терминологии, составление первых музейных словарей на разных языках мира, классификация по тематическим группам (ТГ) и лексико-семантическим группам (ЛСГ), классификация музейной терминологии (фондовые термины музея, экспозиционные термины, термины художественного и прикладного искусства, археологические термины). Диссертант обращает особое внимание на вопросы вхождения заимствованных терминов музееведения из других языков в таджикский язык. Он разделил эти термины по группам: заимствованные слова из арабского, французского, латинского языках и провел исследование. Также определена роль и место простых, производных, сложных слов и фраз-терминов в формировании терминов музееведения.

Результаты исследования могут использовать в своей деятельности музееведы, археологи, искусствоведы и особенно экскурсоводы как отраслевую рекомендацию, т.к. слова и термины основной деятельности музеев чётко выражены и растолкованы.

Ключевые слова: осорхона (музей), чамъоварӣ (сбор), хифз (охрана), нигоҳдорӣ (хранение), экспозитсия, истилоҳот (терминология), калимасозӣ (словообразование), гурӯҳҳои вожагонӣ (группы слов), санъати тасвирӣ ва амалӣ (художественное и прикладное искусство), бостоншиносӣ (археология), фонд, намоиш (показ), экскурсия, хуччатнигорӣ (документация), истилоҳоти сода сохта, мураккаб, ибора-истилоҳот (простые, производные, сложные, фразы-термины), вожаҳои иқтибосӣ (заимствованные термины), луғат (словарь), лексика, таҳлили сохторӣ-маъноӣ (структурно-смысловой анализ), коллексия (коллекция).

ABSTRACT

for the Dissertation of Zaripov Alisher Najmuddinovich on the theme of «Lexico-semantic and structural study of museum terminology in Tajik language», for the degree of candidate of philological sciences on the specialty 10.02.01. – Tajik language.

The dissertation is devoted to the research, study and consideration of word-formation, structural and semantic properties of the terms of the museum sphere. The significance of the research topics lies in the fact that the terminology of the museum sphere, as an integral part of the terminology of the Tajik language, refers to issues that until today have not attracted the attention of scientists and the researchers. Of course, in the Republic of Tajikistan and outside of it, a number of works have been written in various areas of museum activity, which mainly have a scientific and social aspects. But, in terms of language, the study of museum terminology escaped from the attention of researchers. Therefore, the importance of this theme from the point of view of linguistics lies in the fact that it is necessary to pay attention to the study, structure and meaningful analysis of museum terminology.

The dissertation deals with information about the theory of museology, the history of formation and emergence of museum terminology, compilation of the first museum dictionaries in different languages of the world, grouping by words and meanings, classification of museum terminology (museum storage terms, exposition terms, terms of fine and applied arts, archaeological terms). The authors of thesis draws particular attention to the issues of entering the borrowed terms of museology from other languages into the Tajik language. He divided these terms into groups: borrowed words from Arabic, French, Latin and conducted the study. Also determined the role and place of simple, derivative, compound words and phrases-terms in the formation of museology terms.

The results of research thesis can be used in their activities by museologists, archaeologists, art historians and especially tour-guides as an advisory recommendation, because the words and terms of the main activities of museums are clearly expressed and explained.

Key terms: осорхона (museum), чамъоварӣ (collection), ҳифз (protection), нигоҳдорӣ (storage), экспозитсия, истилоҳот (terminology), калимасозӣ (word formation), гуруҳҳои вожагонӣ (groups of words), саъати тасвирӣ ва амалӣ (fine and applied arts), бостоншиносӣ (archeology), фонд, намоиш (show), экскурсия, ҳуҷҷатнигорӣ (documentation), истилоҳи содда сохта, мураккаб, ибора-истилоҳот (simple, derivative, complex, phrase-terms), вожаҳои иқтибосӣ (borrowed terms), луғат (dictionary), таҳлили сохторӣ- маъноӣ, (structural-semantic analysis), коллексия (collection).